

FIBULELE DE SCHEMĂ LATENE ÎN PERIOADA TIMPURIE ȘI MIJLOCIE A CELEI DE A DOUA EPOCI A FIERULUI, PE TERITORIUL VECHII DACII

de

Dragoș Măndescu

O lucrare monografică dedicată fibulelor epocii Latene din spațiul nostru rămâne, în ciuda unor eforturi considerabile de sistematizare și publicare a materialului, unul dintre dezideratele principale ale literaturii de specialitate românești. Studiul de față¹ are în vedere fibulele de pe teritoriul actual al României și de pe cel al Republicii Moldova, într-un cadru cronologic general cuprinzând primele doua etape ale celei de-a doua epoci a fierului, corespunzătoare epocii Latene timpuriu și mijlociu (harta 22). Precizăm că limita cronologică la care se va opri demersul nostru este constituită de „debutul” culturii geto-dacice clasice, deci undeva spre începutul celei de-a doua părți a Laténe-ului mijlociu. Într-o exprimare cronologică absolută, perioada studiată se încadrează de la mijlocul secolului IV a.Chr., până la începutul / mijlocul secolului II a.Chr.

Pentru spațiul românesc încă nu s-a realizat nici un studiu general privind fibulele din perioada Latene timpuriu și prima parte a perioadei Laténe mijlociu, contrastând cu situația studierii fibulelor de pe același teritoriu, însă din a doua parte a epocii Laténe mijlociu și Laténe târziu. Eforturile de care vorbeam mai sus au fost concretizate în ultimul deceniu prin analiza fibulelor culturii Poieniști-

¹ Materialul prezentat în paginile ce urmează este o formă sumară dar sensibil îmbunătățită a lucrării de licență a autorului, *Fibulele în epoca Laténe timpurie și mijlocie pe teritoriul României și Republicii Moldova*, Facultatea de Istorie, București, iunie, 1999, elaborată sub coordonarea prof. dr. Mircea Babeș. Mulțumirile mele se îndreaptă acum către: prof. dr. M. Babeș, pentru permanenta atenție acordată în timpul redactării și pentru bibliografia de excepție pe care mi-a asigurat-o din biblioteca proprie, V. V. Zirra, M. Arsenescu și colega O. Ionel de la Facultatea de Istorie din Iași, pentru ajutorul dat în procurarea bibliografiei, prof. dr. Al. Barnea, decanul Facultății de Istorie din București, pentru asigurarea unor călătorii de documentare, ca student, la Muzeul Banatului din Timișoara (mai, 1998), Museo Civico Eremitali și Biblioteca Departamentului de Arheologie al Universității din Padova (noiembrie 1998), Muzeul Țării Crișurilor din Oradea (martie 1999) și Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca (aprilie 1999), și nu în ultimul rând către d-na E. Popescu, pe atunci bibliotecara Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București.

Lukașevka², precum și a celorla din perioada culturii geto-dacice clasice³.

Stadiul actual al informației permite (și justifică) o încercare de sistematizare a materialului - baza de studiu o formează peste 400 piese adunate până în acest moment, publicate de-a lungul timpului. Cu toate că s-a recunoscut importanța și statutul deosebit al fibulelor între fosilele directoare, aceste artefacte s-au bucurat de puține publicări de loturi propriu-zise. Deosebit de importante în „recoltarea” unui număr mai mare de piese s-au dovedit a fi repertoriile anticității de epocă Latene din Transilvania, unul mai vechi, aparținând lui M. Roska⁴, însă util încă, altul mai actualizat, dar și acesta cu o vechime de peste un sfert de secol, realizat de către I. H. Crișan⁵. Și pentru spațiul est-carpatic a fost întocmit un astfel de repertoriu al „elementelor celtice” de către S. Teodor⁶. Alte piese sau tipuri de fibule au fost tratate indirect în cadrul publicării necropolelor celtice din Transilvania sau în lucrări de nuanțare a diferitelor probleme legate de orizontul cultural celtic în spațiul românesc. O astfel de realizare remarcabilă îi aparține lui V. Zirra⁷, care în 1971 propunea o încadrare și o „desfășurare” cronologică a grupelor celtice din Transilvania în special, cu o privire generală asupra întregului spațiu românesc, bazată și pe o analiză tipologico-cronologică a fibulelor. Același arheolog se oprea în mod special asupra fibulelor din necropola de la Ciumești, cu ocazia publicării acesteia⁸. Erau recunoscute șapte tipuri de fibule de schemă Latene: două tipuri de schemă Latene timpuriu (cu arc pronunțat arcuit și cu arc mai bombat spre capăt) și cinci tipuri de schemă Latene mijlociu (fibule mici, fibule cu piciorul îndoit în formă de 8, fibule cu arc aproape plat și decorat cu adâncituri și fibule mari din fier). Însă cea care avea să ducă la o sporire și la o împrăștiare a tipurilor fibulelor de schemă Latene avea să

² M. Babeș, *Die Poienesti-Lukaševka – Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Carpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn, 1993. Fibulele tratate la p. 89-97, fig. 24 și fig. 25 (în continuare, se va cita: M. Babeș, *Poienesti-Lukaševka...*).

³ A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î. e. n. – I e. n.)*, Bibliotheca Thracologica 22, București, 1997.

⁴ M. Roska, *A Kelták Erdélyben, în Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti-Művészeti-es Nepraszti Tárabol*, 4, 1944, Cluj-Napoca, p. 53-80.

⁵ I. H. Crișan, *Așa-numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 45-78 (în continuare, se va cita: I. H. Crișan, *Silivaș...*).

⁶ S. Teodor, *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României*, în *Arheologia Moldovei*, 12, 1988, p. 33-51.

⁷ V. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, în *Dacia, N. S.*, 15, 1971, p. 171-238 (în continuare se va cita: V. Zirra, *Kenntnis...*).

⁸ Idem, *Un cimitir celtic în nord-vestul României, Ciumești*, I, București, 1967 (în continuare, se va cita: V. Zirra, *Ciumești...*).

fie necropola de la Pișcolt. Pe parcursul publicării ei⁹, I. Némethi distingea 20 tipuri de fibule de schemă Latene (zece tipuri de schemă Latene timpuriu și zece de schemă Latene mijlocie), în bună măsură stabilirea fazelor necropolei sprijinindu-se pe această tipologie. Din dorința stabilirii unei cronologii relative cât mai fine și a unei încadrări cât mai sigure a mormintelor pe faze, tipologia fibulelor de la Pișcolt a fost repusă în discuție de către V. V. Zirra¹⁰, care a urcat numărul tipurilor de la 20 (câte stabilise I. Némethi), la 25: 16 tipuri de schemă Latene timpuriu și doar nouă tipuri de schemă Latene mijlocie; cu toate acestea, cronologia fazelor necropolei a rămas aceeași.

Dintre cele 428 fibule de schemă Latene înregistrate pentru elaborarea studiului de față, doar 345 au putut fi determinabile tipologic, celelalte 83 piese, datorită stării lor fragmentare, nu au putut fi atribuite vreunui tip. De la bun început, au fost împărțite în două mari grupe: fibule de schemă Latene timpuriu și fibule de schemă Latene mijlocie¹¹. Fibulele de schemă Latene timpuriu se caracterizează prin piciorul care nu este prins de arc, ci rămâne liber, uneori bogat decorat. Arcul este egal boltit, cu un aspect mai rigid. Resortul este format dintr-un număr redus de spire, cu coarda exterioară. Schema de construcție Latene mijlocie se definește prin următoarele: piciorul nu mai este liber, ci se prinde de arc, de regulă printr-un manșon. Locul de prindere a piciorului de arc evoluează, în timp: în subfaza Latene C1 piciorul se prinde de arc în zona acestuia dinspre portagrafă sau la mijlocul său, pe când în Latene C2 locul prinderii înaintază spre capătul arcului dinspre resort. Arcul capătă acum o siluetă alungită, armonioasă, resortul poate să fie format dintr-un număr mai mare de spire, iar coarda este deseori interioară. Încă o deosebire între fibulele de schemă Latene timpuriu și mijlocie se înregistrează în domeniul metalului din care sunt realizate: dacă în cazul primelor bronzul este cvasigeneral utilizat, pe parcursul Latene-ului de mijloc fierul este din ce în ce mai mult folosit,

⁹ I. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare, I*, în *Thraco-Dacica*, 9, 1988, p. 49-73 (în continuare, se va cita: I. Némethi, *Pișcolt, I*); *II*, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, p. 75-114 (în continuare, se va cita: I. Némethi, *Pișcolt, II*); *III*, în *Thraco-Dacica*, 13, 1992, p. 59-112 (în continuare, se va cita: I. Némethi, *Pișcolt, III*); *IV*, în *Thraco-Dacica*, 14, 1993, p. 117-129 (în continuare, se va cita: I. Némethi, *Pișcolt, IV*).

¹⁰ V. V. Zirra, *Contribuții la cronologia relativă a cimitirului de la Pișcolt. Analiză combinatorie și stratigrafie orizontală*, în *SCIVA*, 48, 1997, 2, p. 87-135 (în continuare, se va cita: V. V. Zirra, *Contribuții...*).

¹¹ A se vedea lucrările mai vechi, dar cărora trecerea timpului le-a conferit un aspect de opere clasice ale arheologiei celei de-a doua epoci a fierului: R. Beltz-Schwerin, *Die Latènefibel*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, Fünfter Bericht, Berlin, 1911, p. 664-963; J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, III, 3-e partie, Paris, 1914, p. 1245-1262, fig. 533-536; D. Viollier, *Les sépultures du second Âge du Fer sur le plateau Suisse*, Geneva, 1916.

pentru ca să predominie la sfârșitul subfazei. Apoi, pentru constituirea tipurilor au fost considerate drept criterii relevante în primul rând proporțiile între diferitele părți ale piesei, aspectele geometrizzante rezultate din îmbinarea organică a acestora. Uneori am fost nevoiți să acordăm rolul determinant elementelor de decor pentru definirea tipului respectiv, iar alteori, piese singulare în spațiul nostru au fost înregistrate tipuri ca atare, dacă tipul respectiv este bine conturat în teritoriile învecinate.

Poate va deruta faptul că în acest studiu, în special în discuțiile legate de aspectele cronologice ale problemei, am folosit mai multe sisteme de periodizare a celei de-a doua epoci a fierului, periodizări și cronologii specifice spațiului vest- și central european. În prezent se face simțită tot mai mult nevoia elaborării unui sistem de periodizare propriu, specific realităților din spațiul românesc sau general balcanic, racordat însă la sistemele cronologice vest-central europene. Tabelul 1 prezintă sintetic cele mai utilizate periodizări ale epocii Latene.

Fibulele de schemă Latene timpurii (fig. 1).

Tipul I 1. Fibulă cu piciorul sub forma unui inel zoomorf, reprezentând un cap de bovidu stilizat. Este un tip bine definit pe teritoriul Ungariei și Serbiei¹², însă la noi a fost descoperită (întâmplător) doar o singură piesă, la Pecica¹³, în același timp aceasta fiind și cea mai estică prezență a tipului respectiv (harta 1). Este din bronz, cu o lungime de 6 cm. Resortul e compus din 2+2 spire, cu coardă exterioară.

Tipul acesta este datat în spațiul maghiar în a doua jumătate a secolului IV a.Chr., iar în spațiul ex-iugoslav între mijlocul și a doua jumătate a secolului IV - începutul secolului III a.Chr.¹⁴. Piesa de la Pecica a fost încadrata în literatura românească în sec. IV, mai precis la mijlocul - a doua jumătate a secolului IV, în Latene B1, aparținând „unui orizont cronologic sensibil mai recent decât cel al prototipurilor zoomorfe Latene A”¹⁵.

¹² M. Szàbo, *Contributions à l'étude de l'art et de la chronologie de La Tène ancienne en Hongrie*, în *Folia Archaeologica*, 25, 1974, p. 71-86; P. Popovic, *Early La Tène between Pannonia and the Balkans*, în *Starinar*, 47, 1996, p. 107-111, fig. 4.

¹³ I. H. Crișan, *Descoperiri celtice păstrate în Muzeul Județean Arad*, în *Ziridava*, 3-4, 1974, p. 45, fig. 14/2; 15/1 (în continuare, se va cita: I. H. Crișan, *Descoperiri...*).

¹⁴ M. Szàbo, *op. cit.*, p. 84; J. Todorovic, *Skordisci. Istorija i kultura*, Novi Sad - Belgrad, 1974, p. 245 (în continuare, se va cita: J. Todorovic, *Skordisci*; P. Popovic, *op. cit.*, p. 109).

¹⁵ I. H. Crișan, *Descoperiri...*, p. 50; V. Zirra, *Kenntnis...*, p. 179, fig. 1/1; V. V. Zirra, *Les plus anciennes fibules laténiennes en Roumanie*, în *Dacia*, N. S., 35, 1991, p. 50 (în continuare, se ca cita: V. V. Zirra, *Les plus anciennes...*).

Tipul I 2. Arcul este masiv și egal boltit, resortul alcătuit din 4+4 spire, coarda exterioară. Piciorul se finalizează cu o suprafață aplatizată, decorată cu o incizie în cruce. Și acest tip este reprezentat de un singur exemplar, din bronz, provenind de la Orșova¹⁶ (harta 1). Piesa aceasta a fost plasată uneori printre exemplarele tipului hibrid traco-celtic¹⁷, dar această supoziție nu este convingătoare. După părerea noastră acest tip ar trebui pus în legătură cu așa-numita fibulă cu picior quadrat (*Fusszierfibel*), probabil o variantă târzie a acesteia, datată în nord-estul Italiei, estul Elveției și Dalmația în sec. V a.Chr.¹⁸ (este vorba de tipul de origine). Analogiile din spațiul ex-iugoslav sunt plasate în orizontul preceltic, într-o cronologie absolută înainte de 320 a.Chr.¹⁹.

Tipul I 3. Arcul este egal curbat, prelung. Partea terminală a piciorului este îndoită paralel cu jumătatea piciorului dinspre arc. Tot un singur exemplar este conținut de acest tip, fibula fiind descoperită în condiții necunoscute la Orșova²⁰ (harta 1). Coarda este exterioară, resortul fiind format probabil din 2+2 spire, după analogiile din spațiul sârbesc. Este din bronz, cu o lungime de 11,4 cm. Tipul este bine reprezentat în spațiul ex-iugoslav²¹. Cronologic este inclus în Latène B1²². Analogiile din spațiul apropiat ex-iugoslav, la Dalja, Velika, sau Donja-Dolina²³ sunt date în sec. IV, eventual a doua jumătate a acestui secol. O datare ceva mai coborâtă se înregistrează la Münsingen (M 6), unde o piesă analogă, diferind doar la construcția portagrafei ce nu este reliefată ca la tipul nostru, este inclusă în orizontul B Hodson²⁴ (I a Wiedmer, corespunzând secolului V), însă această datare poate fi justificată și de spațiul în care apare piesa, poate chiar spațiul de origine a tipului.

Tipul I 4. Fibulă din bronz sau fier, cu arc egal boltit, piciorul scurt făcând cu arc un unghi de 90°. Piciorul este ornat cu o sferă și atinge umărul arcului. Resortul este format din 2+2 spire sau 3+3 spire, cu coarda exterioară.

¹⁶ G. Severeanu, *Trésor de Huși. Ornaments et monnaies d'ores de la région de Huși*, în *București. Revista muzeului și pinacotecei municipiului București*, I-II, 1935, I, p. 24, fig. 6-8.

¹⁷ V. V. Zirra, *Entre l'utile et l'art. Les fibules laténiennes en Roumanie*, în *Études celtiques*, 28, 1991, p. 455, fig. 3/15.

¹⁸ A. M. Adam, *Le fibule di tipo celtico nel Trentino*, Trento, 1996, p. 37, 49.

¹⁹ J. Todorovic, *Skordisci*, p. 17 și fig. 17; idem, *Kelti u jugoistocnoj Evropi*, Belgrad, 1968, p. 174 (în continuare, se va cita: J. Todorovic, *Kelti...*).

²⁰ V. V. Zirra, *Les plus anciennes...*, p. 181, fig. 1/2.

²¹ P. Popovic, *op. cit.*, p. 106-107, fig. 2/2-4, 7, 8.

²² V. V. Zirra, *Les plus anciennes...*, p. 181 și 183.

²³ J. Todorovic, *Skordisci*, fig. 46, jos; P. Popovic, *op. cit.*, p. 106-107, fig. 2/2-4 și p. 113, fig. 7/12.

²⁴ F. R. Hodson, *The La Tène cemetery at Münsingen-Rain. Catalogue and relative chronology*, Berna, 1968, M6, p. 35, pl. 2/672.

Dimensiunile variază între 3 cm și 8 cm. Sunt 24 exemplare, provenind din 12 puncte - câte una de la: Aradul Nou, Bâzdâna, Bunești, Cucuteni, Diosig, Fântânele BN, Malaja Saharna, Murgeni, Oradea-Salca, Pecica, Rudi, iar 13 piese de la Pișcolt²⁵ (harta 2). În necropola de la Pișcolt formează tipul A 2 Némethi și tipurile 1 și 3 V. V. Zirra²⁶, aparținând orizontului I, respectiv subfazei Latene B1b (trecerea Latene B1/B2), adică sfârșitului secolului IV. Aceeași datare e propusă și pentru piesele de la Oradea-Salca, Aradul Nou sau Murgeni²⁷. În spațiul nord pontic astfel de piese au o datare mai tardivă, sec. III a.Chr., piesa de la Zalesie (ce poate fi utilizată drept analogie) fiind inclusă în grupa 1 Ambroz²⁸. Analogiile funcționează foarte bine pentru zona nord-italică, elvețiană sau turingică²⁹, fiind încadrate, în general, în Latene B1. În Turingia, exemplarele cu arc decorat (la fel ca piesa de la Bâzdâna) sunt plasate spre sfârșitul tipului respectiv, spre Latene B2³⁰. Singura schemă cronologică care se dovedește a fi inutilizabilă este cea propusă de J. Filip, în care fibule de acest tip din spațiul slovac (de ex. Hredle Gmelice) sunt date foarte recent, în sec. II a.Chr.³¹.

²⁵ I. H. Crișan, *Descoperiri...*, p. 43, 45, fig. 12/1; 13/2; 14/1; 15/3-4; C. M. Tăulea, *Așezarea geto-dacică fortificată de la Bâzdâna, jud. Dolj. Considerații preliminare*, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, p. 94, fig. 7/1; V. V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești-Averești, jud. Vaslui*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 16, 1982 (1986), p. 98, fig. 9/8; H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin – Leipzig, 1932, p. 63, pl. 30/18; I. Némethi, *Pișcolt, I*, fig. 2/1 (M 9); 4/1 (M 36); 5/1 (M 120, M 134); 7/1 (M 142); 8/1 (M 178, M 179, M 187); 9/1 (M 180); 10/1 (M 202) 11/8, 10; idem, *Pișcolt, III*, fig. 4/2 (M 45); 25/2 (M 144); Șt. Dănilă, *Primele săpături arheologice în necropola de epocă Latene de la Fântânele*, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 261, fig. 5/5; M. Sciukin, *The Celts in Eastern Europe*, în *Oxford Journal for Archaeology*, 12, 1995, 304, fig. 1/9; V. V. Zirra, *Les plus anciennes...*, p. 181, fig. 2/1; V. Zirra, *Kenntnis...*, fig. 15/1.

²⁶ I. Némethi, *Pișcolt, IV*, p. 122, fig. 7; V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/1-3 și fig. 25/a-b.

²⁷ V. Zirra, *Kenntnis...*, fig. 15/1; 1/2, 3; 3/1.

²⁸ A. K. Ambroz, *Fibulj juga evropeiskoj ciasti SSSR. II v. do n. e. - IV v. n. e.*, Moscova, 1966, p. 12, T. 1/1.

²⁹ A. M. Adam, *op. cit.*, tipul XV; D. Viollier, *op. cit.*, pl. 4/138; 5/200-203; G. Kaenel, *Recherches sur la periode de La Tène en Suisse Occidentale. Analyse des sépultures*, Lausanne, 1990, p. 70, fig. 7/1; B. Stähli, *Die Latènegräber von Bern-Stadt*, Berna, 1977, pl. 1/5, 6, 11; K. Peschel, *Zum Flachgräberhorizont der Latènekultur in Thüringen*, în: *The Celts in Central Europe*, Papers of the II Pannonia Conference, Székesfehérvár, 1975, p. 207-208, fig. 6/23-25.

³⁰ *Ibidem*, fig. 6/28.

³¹ J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, p. 524, pl. XXXVI/3 și 67/8. De altfel, întreaga schemă cronologică a lui J. Filip este decalată, după părerea noastră, cu cel puțin un secol, fapt pentru care nu voi mai insista asupra datărilor acestuia, ci vom menține doar analogiile acolo unde este cazul, cel puțin pentru relevanța ariei de răspândire a tipului.

Tipul I 5. Fibulă masivă de fier sau de bronz. Arcul este egal boltit, piciorul este ornamentat cu un disc. Resortul este format din 2+2 sau 3+3 spire, coarda este exterioară. Tipul cuprinde trei variante: a) cu arcul egal boltit și lățit: două exemplare la Pișcolt; b) cu arcul decorat cu nervuri: trei exemplare, de la Ațel-Bratei, Dipșa și Kalfa; c) cu arcul puternic curbat: două exemplare la Pișcolt și unul la Râșnov³². În total, deci, opt exemplare provenind din cinci puncte (harta 3). La Pișcolt formează tipul A 4 Némethi încadrat la trecerea orizontul I / orizontul II (Limita Latene B1b/ B2a)³³. V. Zirra îl încadrează apropiat, în prima jumătate a Latene B2, iar V. V. Zirra tot în această perioadă, la sfârșitul sec. IV sau sec. III³⁴. Un decalaj cronologic destul de mare, după opinia noastră, apare la ultimul autor, în analiza tipurilor din necropola de la Pișcolt, între I 5a (T 2 și T 6 V. V. Zirra, incluse orizontului I) și LT 5c (T 12 și T 19 V. V. Zirra, incluse în orizontul III Pișcolt)³⁵. În Latene B2 este inclusă și fibula de la Kalfa (280-241 a.Chr., după M. Șciukin³⁶). Analogiile din alte spații (elvețian, turingian sau boemian)³⁷ sunt plasate la începutul Latene B2 în general, cu unele nuanțări, astfel I 5a cu decor serpentiform pe arc (denumite de B. Stähli *Prunkfibeln*) pot coborî până în Latene B1³⁸. În necropola de la Münsingen³⁹, tipul I 5 este echivalent cu tipurile 28 și 22 Hodson⁴⁰, apropiate cronologic - orizontul G, respectiv H (trecerea Ib / Ic și începutul Ic Wiedmer), corespunzându-i trecerea Latene B1/B2 și începutul Latene B2.

Tipul I 6. Este cunoscut în literatura de specialitate cu denumirea de *Paukenfibel*. Piese sunt realizate din bronz, cu arcul lățit sub forma unui disc (sau emisferă), decorat, de obicei, cu mici proeminențe sau cu linii incizate. De dimensiuni

³² I. H. Crișan, *Silivaș...*, p. 53, fig. 5; K. Horedt, *Zwei keltische Grabfunde aus Siebenbürgen, in Dacia*, 9-10, 1941-1944, p. 198, fig. 5/5a, b; M. Sciukin, G. F. Cebotarenko, T. A. Scerbakova, *Two finds to La Tène and Roman Periods from the Moldavian Republic*, în *Oxford Journal of Archaeology*, 12, 1993, 1, p. 67, fig. 1. În reconstituirea propusă de autori, piciorul este ornat cu o sferă. Mai curând, însă, probabil că piciorul era ornamentat cu un disc cu email, prin analogie foarte apropiată cu piesa de la Dipșa; D. Negulici și M. Marcu, *Din istoricul colecției de arheologie a Muzeului Județean Brașov*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Muzeu*, 11, 1974, 1, desen p. 73.

³³ I. Némethi, *Pișcolt, I*, M 36, fig. 4/2, M180, fig. 9/2; idem, *Pișcolt, III*, M 45, fig. 4/1, M108, fig. 18/7; idem, *Pișcolt, IV*, p. 122, fig. 7.

³⁴ V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 3/2; 19/3; V. V. Zirra, *Les plus anciennes...*, p. 181.

³⁵ Idem, *Contribuții...*, fig. 19/2, 6, 12, 19; 25/a, b.

³⁶ M. Sciukin, *op. cit.*, fig. 7/16.

³⁷ B. Benadik, *Keltisches Gräberfeld in Maña*, în *Slovenska Arheologija*, 26, 1978, fig. 20/4, 5; 21.

³⁸ D. Viollier, *op. cit.*, p. 149, 58; B. Stähli, *op. cit.*, p. 73, fig. 18.

³⁹ Al cărei nume l-a preluat în literatură tipul discutat aici - situația nu este singulară, de exemplu: tipul Nauheim, tipul Marzabotto, tipul Jezerine etc.

⁴⁰ F. R. Hodson, *op. cit.*, pl. 35/533; 40/436; 27/832; 30/856; 31/584.

mici (2,6 cm – 3,5 cm), cu resortul din 1+1, până la 3+3 spire, coardă exterioară. Se remarcă un exemplar aparte la Zimnicea, cu terminația piciorului sub formă de resort. Sunt 13 piese, provenind din patru situri (harta 3): o fibulă de la Zimnicea, câte două de la Poiana și de la Bratei și opt de la Pișcolt⁴¹. Tipul este inclus la Pișcolt pasajului orizontal I / orizontul II (Subfaza Latène B1b/B2a)⁴². Analogiile din spațiul elvețian sunt incluse de Viollier în subfaza Latène Ic, iar cele de la Maña și Chotin în subfaza Latène B2, spre mijlocul acesteia⁴³.

Tipul I 7 este larg răspândit, cu arcul egal boltit sau cu o curbă mai accentuată, piciorul este decorat fie cu o sferă, fie cu mici nervuri, fie cu un disc și se sprijină de cele mai multe ori pe umărul arcului, uneori atingând punctul de maximă curbă a acestuia. Piese sunt din fier sau din bronz. Resortul are 2+2 sau 3+3 spire, coarda este exterioară. Sunt 30 de piese, provenind din 9 puncte (harta 4): câte una de la Apahida, Arad-Gai, Cucuteni, Sanislău, Tărian și Zimnicea, trei de la Ciumești (așezare și necropolă), și 21 de la Pișcolt⁴⁴. Este caracteristic la Pișcolt orizontului II (Latène B2a) (tipul A 3 la Némethi⁴⁵), iar la Ciumești

⁴¹ A. D. Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea*, în *Dacia, N. S.*, 24, 1980, p. 27, fig. 49/2; S. Teodor, S. Țău, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibule*, în *Arheologia Moldovei*, 19, 1996, p. 95, fig. 3/5, 6; I. Nestor, E. Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959-1972)*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 10, 1973, p. 199; V. Zirra, *Les plus anciennes...*, p. 181, fig. 2/7; I. Némethi, *Pișcolt, I*, M 2, fig. 2/1a, 1b, 2a, 2b, M 9, fig. 2/3, M 191, fig. 10/1; idem, *Pișcolt, II*, M 4, fig. 1/1, 2.

⁴² Idem, *Pișcolt, IV*, p. 122, fig. 7.

⁴³ D. Viollier, *op. cit.*, pl. 4/166, 167; B. Benadik, *op. cit.*, fig. 12/3; 20; P. Ratimorska, *Das keltische Gräberfeld in Chotin (sudwest Slowakei)*, în: *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1975, pl. V/9.

⁴⁴ V. Zirra, *La nécropole La Tène d'Apahida. Nouvelles considerations*, în *Dacia, N. S.*, 20, 1976, p. 135, 162, fig. 4/53. 3 (în continuare, se va prescurta: V. Zirra, *Apahida*); I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 54, fig. 24/2 (în continuare, se va prescurta: I. H. Crișan, *Materiale...*); H. Schmidt, *op. cit.*, p. 63, pl. 30/17; V. Zirra, *Noi necropole celtice în N-V României*, în *Studii și Comunicări Satu Mare*, p. 163, fig. 3/4, pl. LVI/2 (în continuare, se va cita: V. Zirra, *Noi necropole...*); N. Chidioșan, D. Ignat, *Cimitirul celtic de la Tărian (jud. Bihor)*, în *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 557, pl. 2/8; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 39, fig. 49/11; V. Zirra, *Ciumești*, p. 24, fig. 10/III, p. 29, fig. 14/5, fig. 30/B 1962; I. Némethi, *Pișcolt, I*, M 138, fig. 6/3, M 140, fig. 6/2, M 202, fig. 10/2, M 203, fig. 1/1; idem, *Pișcolt, II*, M 47, fig. 2/2, M 16, fig. 3/2 a, b, M44, fig. 6/1, M98, fig. 7/3, M 133, fig. 9/1, M 146, fig. 10/3, M 159, fig. 11/2, M 175, fig. 17/2, M 185, fig. 19/1, M 204, fig. 21/1, M207, fig. 22/2; idem, *Pișcolt, III*, M108, fig. 18/8, M 117, fig. 12/1, 2, M 119, fig. 22/2, M 186, fig. 29/2.

⁴⁵ Idem, *Pișcolt, IV*, p. 122, fig. 7.

exemplarul din M 6 este considerat printre cele mai vechi din necropolă (trecerea Latene B2/C1)⁴⁶. Tot spre o încadrare între Latene B2 și Latene C1 îndeamnă și exemplarele de la Tărian, Arad-Gai și, respectiv, Apahida⁴⁷. Analogiile din spațiul elvețian merg de la mijlocul Latene B2 (Berna⁴⁸) până la trecerea Latene B2 / Latene C1 (Münsingen, orizonturile K-O Hodson și Andelfingen - Hohenrain⁴⁹).

Tipul I 8. Fibulă de bronz, fier, dar și de argint, cu arcul decorat cu nervuri. Vârful piciorului se sprijină de arc. Piciorul e decorat și el de cele mai multe ori cu o sferă. Resortul e format din 2+2 sau 3+3 spire, coarda este exterioară. Dimensiunile variază între 1,3 cm și 9,5 cm. Au fost înregistrate 41 exemplare, provenind din 13 puncte sigure (harta 5): câte una de la Ciumești, Costâna, Dindești, Govora, Ichimeni, Pețelca, Pruniș, Sanislău, Sărata Monteoru, Tărian, Trușești, și dintr-un loc necunoscut, câte trei de la Bunești și de la Poiana, și 23 piese de la Pișcolt⁵⁰. Deși în spațiul helvet tipul este în mod curent plasat în subfaza Latene B1 (Gland la Lignière, Münsingen), cât și subfazei Latene B2 (Belmont - sur - Yverdon)⁵¹, la noi este încadrat la începutul subfazei Latene B2 (Pișcolt), până la sfârșitul

⁴⁶ K. Horedt, *Interpretări arheologice, II*, în *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 302, fig. 1.

⁴⁷ V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 1/4; 15/2, respectiv fig. 16/2.

⁴⁸ B. Stähli, *op. cit.*, pl. 1/24, 30.

⁴⁹ F. R. Hodson, *op. cit.*, M 81, M 130, M 132, M 14; D. Viollier, *op. cit.*, pl. 6/224, 259 (orizontul Latene Ic).

⁵⁰ V. Zirra, *Ciumești*, fig. 28/B 1, 1964; S. Teodor, *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, 12, 1988, p. 49, fig. 5/1; I. Némethi, *Pișcolt, II*, p. 112, fig. 23/6; V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 1; 2/1; 23/2; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982, pl. 36/1; I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, *Descoperirile celtice de la Pruniș (jud. Cluj)*, în *Ephemeris Napocensis*, 5, 1995, p. 28, 33, fig. 3/4; 7/1; V. Zirra, *Noi necropole...*, p. 165, fig. 3/2, pl. LIII/5; I. Nestor, E. Zaharia, *Șantierul arheologic Sărata Monteoru*, în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 506, fig. 8/2; N. Chidioșan, D. Ignat, *op. cit.*, p. 563, pl. 18/10; M. Petrescu Dâmbovița și colaboratorii, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 27, fig. 20; D. Popescu, *Fibules en bronze des collections du Musée National des Antiquités*, în *Dacia*, 5-6, 1935-1936, p. 240, fig. 1/4; V. V. Bazarciuc, *op. cit.*, 1982 (1986), p. 98, fig. 9/4, 5; eadem, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui*, în *SCIVA*, 34, 1983, 3, p. 267, fig. 20/3; S. Teodor, *op. cit.*, fig. 5/12; S. Teodor, S. Țău, *op. cit.*, p. 95, fig. 3/3; R. Vulpe, E. Vulpe, *Fouilles de Poiana*, în *Dacia*, 3-4, 1927-1932, p. 326, fig. 106/1; 108/16; I. Némethi, *Pișcolt, II*, M 1, fig. 1/1, 2, M 7, fig. 2/1, M 16, fig. 3/1 a, b, M 17, fig. 3/1 a, b, M 35, fig. 5/1, M 44, fig. 6/2, M 89, fig. 7/2, M 146, fig. 10/1, M 174, fig. 17/2 a, b, M 177, fig. 18/3, M 189, fig. 20/23; idem, *Pișcolt, III*, M 14, fig. 2/1 a, b, M 42, fig. 4/2 a, b, M 108, fig. 18/5, 6, M 186, fig. 29/3.

⁵¹ G. Kaenel, *op. cit.*, p. 70-72, 79, pl. 7/4, 15; 14/T 1, 3, 4; F. R. Hodson, *op. cit.*, pl. 49/349; 62/305-307.

acesteia (Tărian, Pețelca)⁵². În termeni de cronologie absolută, tipul face parte din prima și a doua grupă a fibulelor din Moldova (Ichimeni, Costâna), datate în sec. IV-III și III a.Chr. de către S. Teodor⁵³, iar piesa de la Pruniș este datată în al doilea și al treilea sfert al secolului III a.Chr.⁵⁴. La est de spațiul studiat aici, acest tip are o datare ceva mai retardată, făcând parte din grupa I stabilită de Ambroz, sec. III și parțial sec. II a.Chr.⁵⁵.

Tipul I 9. Fibulă de bronz (un singur exemplar de fier), cu arcul înalt, puternic și egal curbat și piciorul decorat cu o sferă de dimensiuni ceva mai mari. Se disting trei variante: a) arcul și sfera sunt nedecorate - șapte exemplare din trei puncte: câte o piesă de la Bunești și de la Sanislău și cinci de la Pișcolt; b) sfera de pe picior este decorată în stil plastic: șapte piese, toate de la Pișcolt; c) sfera este decorată în stil plastic (într-un singur caz, sfera este înlocuită cu o proeminență de email – Pișcolt), dar și arcul este mai masiv și decorat cu nervuri: trei exemplare din două puncte: Pețelca (o fibulă) și Pișcolt (două fibule)⁵⁶ (harta 6). Lungimea pieselor variază între 3,5 cm și 8 cm. Din punct de vedere cronologic, tipul este atribuit la Pișcolt subfazei Latène B2 (orizontului II) dar și trecerii la subfaza Latène C1 (orizonturile II-III)⁵⁷. Tot spre trecerea Latène B2/C1 înclina și V. Zirra în privința piesei de la Pețelca⁵⁸. La Berna tipul este specific mijlocului și celei de-a doua jumătăți Latène B2, ca și la Maña⁵⁹, deci o datare ceva mai timpurie decât în spațiul nostru.

Tipul I 10. Fibulă de fier, dar și de bronz, cu arcul pronunțat curbat și piciorul prelung, atingând cu vârful arcul, aproape de maxima sa curbură. Piciorul este decorat cu o sferă aproape de vârf. Acest tip nu este atât de bine individualizat. Sunt opt piese cu lungimi cuprinse între 5 cm și 10 cm, din trei puncte (harta 6): câte un singur exemplar de la Arad-Gai și de la Cucorâni și șase exemplare de la

⁵² I. Némethi, *Pișcolt, IV*, p. 122, fig. 7; V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/8, 18, 20; 2/a, b; V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 3/3; 15/3.

⁵³ S. Teodor, *op. cit.*, p. 40.

⁵⁴ I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, *op. cit.*, p. 53.

⁵⁵ A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 12, T. 1/2.

⁵⁶ V. V. Bazarciuc, *Cetatea...*, în *SCIVA*, 34, 1983, 3, p. 267, fig. 20/1; V. Zirra, *Noi necropole...*, p. 166, fig. 3/1, pl. LVI/3; I. H. Crișan, *Descoperiri celtice de la Cluj, Pețelca și Șeica Mică*, în *Acta Musei Napocensis*, 10, 1973, p. 51-52, fig. 6/1, 2; 7/1, 2 (în continuare, se va cita: I. H. Crișan, *Cluj, Pețelca, Șeica Mică*); I. Némethi, *Pișcolt, I*, M 2, fig. 2/3; idem, *Pișcolt, II*, M 168, fig. 14/1 a, b, M 16, fig. 3/2, M 24, fig. 4/1, M 41, fig. 6/1, M 174, fig. 17/3, M 177, fig. 18/1, M 189, fig. 20/1; idem, *Pișcolt, III*, M 117, fig. 21/3, M 186, fig. 29/4, 5, 8, 9.

⁵⁷ Idem, *Pișcolt, IV*, fig. 7; V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/7, 9, 11; 25/a, b.

⁵⁸ V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 3/4.

⁵⁹ B. Stähli, *op. cit.*, pl. 1/25, 31, 36; B. Benadik, *op. cit.*, fig. 12; 20/22.

Pișcolt⁶⁰. Este încadrat la Pișcolt în orizontul II, cu prelungire până la trecerea spre orizontul III (T 13 și T 17 la V. V. Zirra⁶¹), ceea ce ar corespunde sfârșitului Latene B2 / începutului Latene C1. O plasare asemănătoare (Latene B2 , către sfârșitul subfazei) a fost propusă și pentru piesa de la Arad-Gai, iar un exemplar aproximativ identic, de la Andelfingen, a fost plasat de Viollier în subfaza Latene Ic, ceea ce corespunde cu încadrarea pieselor de la noi⁶².

Tipul I 11. Fibulă din sârmă subțire de bronz, cu arcul îndoit o dată sau repetat, în formă de 8. Se cunosc doar trei exemplare de acest tip, provenind din trei puncte (harta 7): Cetățeni, Ciumești (necropola) și Zimnicea⁶³, cu lungimi variabile, de 9 cm, 2,8 cm, respectiv 1,8 cm. Pentru datarea acestui tip, un rol important îl are moneda emisă de Antigonos Gonatas (277-239 a.Chr.) descoperită în același strat (nu în complex închis) cu fibula de la Cetățeni⁶⁴. V. Zirra încadra fibula de la Cetățeni în Latene C1 (sfârșitul sec. III), iar M. Babeș plasa M 55 (C 10) de la Zimnicea (în care a fost găsită și o fibulă I 11) la sfârșitul secolului III - prima jumătate a secolului II a.Chr.⁶⁵. La Ciumești, M 1, în care apare o fibulă I 11 este unul dintre ultimele morminte ale necropolei⁶⁶, deci tot undeva spre Latene C1. Deși schema de construcție este cea Latene timpurie - analogii în spațiul nord-italic și morav⁶⁷ - acest tip tinde spre o încadrare cronologică în subfaza Latene C1.

Tipul I 12. Tip bine reprezentat. Arcul este subțire, vârful piciorului, decorat cu două mici proeminente, se sprijină pe umărul arcului. Resortul este format din 2+2, 3+3 sau 2+3 spire, cu coarda exterioară. Sunt 28 piese, numai din bronz, cu dimensiuni cuprinse între 3 cm și 6 cm, din doar trei puncte (harta 7): două piese de

⁶⁰ I. H. Crișan, *Materiale...*, p. 54, fig. 24/3; S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani)*, în *Arheologia Moldovei*, 8, 1975, p. 128, fig. 31/2; I. Némethi, *Pișcolt, II*, M 30, fig. 4/1, M 207, fig. 22/1; idem, *Pișcolt, III*, M 144, fig. 25/1, M 153, fig. 26/2, M 158, fig. 28/ 2, 3.

⁶¹ V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/13, 17; 25/a, b.

⁶² Idem, *Kenntnis*, fig. 1/5; D. Viollier, *op. cit.*, pl. 5/221.

⁶³ Fl. Mîrțu, *O fibulă de tip celtic și o monedă macedoneană de la Antigonos Gonatas descoperită la Cetățeni-Muscel*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 571, fig. 1; V. Zirra, *Ciumești*, p. 16, fig. 6/III; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 27, fig. 49/3.

⁶⁴ Fl. Mîrțu, *op. cit.*, p. 573, fig. 2.

⁶⁵ V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 23/61; M. Babeș, *Descoperiri funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dace clasice*, în *SCIVA*, 39, 1988, 1, p. 8, nota 16 (în continuare, se va cita: M. Babeș, *Descoperiri...*).

⁶⁶ K. Horedt, *op. cit.*, fig. 1.

⁶⁷ A. M. Adam, *op. cit.*, tipul XVIa; J. Filip, *op. cit.*, p. 524, fig. 30/2.

la Galații Bistriței, cinci din necropola de la Ciumești și 21 de la Pișcolt⁶⁸. Este încadrat la sfârșitul subfazei Latène B2 și începutul subfazei Latène C1, atât la Pișcolt cât și la Ciumești⁶⁹. Aproximativ aceleași forme sunt plasate la Münsingen în aceeași perioadă (orizonturile R, T și U Hodson)⁷⁰.

Tipul I 13. Fibulă din sârmă subțire de bronz, cu arcul inegal boltit, doar în partea dinspre picior. Piciorul este decorat cu o mică sferă. Resortul este format din 2+2 sau 3+3 spire, cu coarda exterioară. Se cunosc patru piese, provenind din trei puncte (harta 8): câte o fibulă de la Dezmir, Ostrovul Corbului și două exemplare de la Poiana⁷¹. Lungimea variază între 4 cm și 7,3 cm. Este datat, ca și tipul precedent, la trecerea Latène B2 / Latène C1⁷², la fel ca și exemplarele din spațiul sârbesc⁷³, mai apropiat.

Tipul I 14. Fibulă de dimensiuni mai mari, cu arcul prelung, ca și piciorul, decorat spre capătul său. Piesele sunt din bronz sau fier, resortul format din 3+3 spire, coarda este exterioară. Dimensiunile variază între 6 și 14 cm. Au fost înregistrate patru piese, de la Aiud, Cuvin, Govora și Pișcolt⁷⁴ (harta 8). Este plasat, în general, la mijlocul subfazei Latène B2⁷⁵. O analogie de la Donja-Dolina pentru piesa de la Govora este încadrată la sfârșitul secolului IV a.Chr.⁷⁶, iar fibule asemănătoare cu cea de la Cuvin sunt specifice pentru sec. III a.Chr. în necropolele

⁶⁸ V. Zirra, *Kenntnis*, p. 204, fig. 18/4, 5; idem, *Ciumești*, p. 19, fig. 8/5, p. 10, fig. 5/II, p. 41, fig. 21/V, p. 41, fig. 21/VI, p. 52, fig. 28; I. Némethi, *Pișcolt, III*, M 51, fig. 6/2, 3, M 52, fig. 6/1, M 70, fig. 10/1, 2, M 71, fig. 10/1 a, M 100, fig. 14/1, 2, 3, M 101, fig. 15/1, M 107, fig. 16/2, M 108, fig. 18/2, 3, 4, M 115, fig. 20/3, M 117, fig. 21/4, M 127, fig. 23/1, 2, M 176, fig. 28/1.

⁶⁹ Idem, *Pișcolt, IV*, p. 128, fig. 7; V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/4; 25/b; V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 8/3; K. Horedt, *op. cit.*, p. 302, fig. 1.

⁷⁰ F. R. Hodson, *op. cit.*, pl. 72/121, 124; 74/134, 135; 78/145, 146.

⁷¹ M. Roska, *op. cit.*, p. 56, 77, fig. 11/2; vezi și I. H. Crișan, *Morminte inedite din sec. III î. e. n. în Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, I, 1964, p. 92, fig. 3/2; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 206, fig. 255/4; S. Teodor, S. Țău, *op. cit.*, p. 94, fig. 3/2; R. Vulpe și colaboratorii, *Șantierul Poiana*, în *SCIV*, 3, 1952, p. 202, fig. 25/1.

⁷² V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 16/1; 23/3.

⁷³ J. Todorovic, *Kelti ...*, pl. 52/T XI. 11.

⁷⁴ M. Roska, *op. cit.*, p. 65, 78, fig. 35/5; E. Pădureanu, *Așezarea dacică timpurie de la Cuvin, jud. Arad*, în: *Relations thraco-illiro-helleniques. Actes du XIV-e Symposium National de Thracologie (à participation internationale), Băile Herculane (14-19 sept. 1992)*, București, 1994, p. 287, pl. 1/8; D. Berciu, *Les celtes et la civilisation de La Tène chez Gêto-Daces*, în *Bulletin of Institute of Archaeology*, Londra, 6, 1966, p. 80, fig. 4; I. Némethi, *Pișcolt, II*, M 135, fig. 9.

⁷⁵ V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 23/1.

⁷⁶ P. Popovic, *op. cit.*, p. 110, fig. 4/17.

târzii iapodo-liburne⁷⁷, ceea ce întărește încadrarea acestui tip în Latene B2 și pentru spațiul nostru.

Dintre piesele fragmentare pot fi constituite cu aproximație și păstrând rezervele necesare, alte trei tipuri (din păcate, nici o piesă întreagă nu poate “confirma” vreunul dintre cele trei tipuri).

Tipul I 15. Este reprezentat de două fibule din necropola de la Pișcolt (M 125) (harta 1), de 3 cm, respectiv 5 cm, din bronz, care, după I. Némethi, sunt o variantă a tipului Certosa⁷⁸. Resortul e format din 3+2 și 1+1 spire, coarda este exterioară. Deși ambele piese au un aspect „arhaic”, cel mult una dintre ele poate fi considerată de influență Certosa, asemănându-se oarecum cu variantele VII și XIII Certosa stabilite de B. Teržan⁷⁹, cealaltă piesă părând mai degrabă influențată de tipul Marzabotto. Constituie tipul A 1 la Pișcolt, după Némethi, plasat la trecerea Latene B1/ B2⁸⁰. Deși contestă o legătură a acestui tip cu fibula Certosa, V. V. Zirra le include și el tot în sec. IV a. Chr.⁸¹. Variantele VII g și XIII g Certosa stabilite de B. Teržan sunt date în spațiul pannono-balcanic în a doua parte a secolului IV și în prima jumătate a secolului III a. Chr.⁸². Un argument pentru arhaismul tipului este și asemănarea celui alt exemplar de la Pișcolt în ceea ce privește numărul redus de spire și decorarea prin striuri longitudinale a zonei înalte a arcului, cu un exemplar Latene A de la Ollon-Villy-En Champ Blanc⁸³. În necropola de la Szentlorinc, lângă Pécs, datată la sfârșitul sec. V - secolul IV a. Chr.⁸⁴, exemplare cu aceeași îngroșare și aplatizare ușoară a arcului la jumătatea sa (M 65) sunt date în primele decade - al treilea sfert al sec. IV a. Chr., deci în Latene B1.

Tipul I 16. Fibulă din bronz, cu arcul pronunțat curbat și aplatizat, resortul e format din 3+3 sau 4+4 spire, cu coarda exterioară. Lungimile variază între 2,8 cm și 9 cm.. Se cunosc doar trei exemplare, din două puncte: unul de la Satu Nou CT și două de la Poiana (harta 9)⁸⁵. În plus, am considerat o variantă a acestui tip fibula de la Tariverde⁸⁶, din bronz, cu o lungime de 6,2 cm, cu piciorul decorat cu

⁷⁷ E. Pădureanu, *op. cit.*, p. 288.

⁷⁸ I. Némethi, *Pișcolt, I*, M 125, fig. 5/1, a, b.

⁷⁹ B. Teržan, *Certoška fibula*, în *Arheološki Vestnik*, 27, 1976, p. 326, fig. 3/g și p. 339, fig. 5/g.

⁸⁰ I. Némethi, *Pișcolt, IV*, fig. 7.

⁸¹ V. V. Zirra, *Les plus anciennes...*, p. 183.

⁸² B. Teržan, *op. cit.*, Beil 2.

⁸³ G. Kaenel, *op. cit.*, p. 88, pl. 20/1; foto și la D. Viollier, *op. cit.*, pl. 1/8 (aceeași piesă).

⁸⁴ P. Popovic, *op. cit.*, p. 106, fig. 1/5, 6.

⁸⁵ M. Irímia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou - Valea lui Voicu (com. Oltina, jud. Constanța). Raport preliminar*, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, p. 123, 148, fig. 31/8; R. Vulpe și colaboratorii, *op. cit.*, p. 202, fig. 25/2.

⁸⁶ E. Condurachi și colaboratorii, *Șantierul Histria*, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, p. 134, fig. 23.

un pseudoresort. Piese asemănătoare, cu arcul lățit, din M 2 de la Berna-Weissembühl sunt plasate la începutul subfazei Latene B2, iar la Münsingen (M 81) spre sfârșitul aceleiași subfaze (orizontul L Hodson)⁸⁷. Fibule cu fals resort ornamental (a se vedea varianta de la Tariverde) sunt încadrate la sfârșitul subfazei Latene B2, constituindu-se în piese ce fac trecerea la schema Latene mijlocie⁸⁸. Considerăm că tipul I 16 poate fi încadrat în a doua jumătate / sfârșitul subfazei Latene B2.

Tipul I 17. Fibulă cu arcul drept și scund, decorat cu incizii. Tipul este format din două exemplare fragmentare, provenind de la Pișcolt și Răducăneni⁸⁹ (harta 9). Pentru acest tip nu am găsit în literatură o datare în termeni preciși, existând însă analogii la Mále Kosihiy (M 274)⁹⁰. Exemplarul de la Pișcolt nu provine dintr-un complex închis, ci a fost descoperit în aria necropolei, aparținând, probabil, vreunui dintre mormintele deranjate. Însă arcul scund și alungit, precum și diametrul relativ mare al resortului pot constitui indicii pentru o datare la sfârșitul subfazei Latene B2.

Fibulele de schemă Latene mijlocie (fig. 2)

Tipul II 1 este reprezentat de o singură fibulă descoperită la Pruniș (harta 10), de bronz, cu lungimea de 6 cm⁹¹. Arcul este puternic și egal boltit, piciorul este reprezentat (în cea mai mare parte a sa) de un disc bogat decorat, ca și resortul, în tehnica pseudofiligranului. O variantă poate fi considerată o fibulă de dimensiuni reduse (3,6 cm) de la Pișcolt (M 98)⁹², care nu este decorată însă. Astfel de fibule decorate în tehnica pseudofiligranului sunt prezente în spațiul maghiar, ceh și slovac, dar există și o descoperire în Croația, formând tipul *Bölcske*, încadrat în Latene C1. Analogiile din Ungaria (*Bölcske*, Székesfehérvár) și din Moravia (Mistrin) nu sunt anterioare acestei subfaze⁹³. Varianta de la Pișcolt este plasată tot în Latene C1, la începutul subfazei (orizontul IV)⁹⁴.

⁸⁷ B. Stähli, *op. cit.*, p. 75, pl. 1/16. 20; F. R. Hodson, *op. cit.*, pl. 38, T 81/519.

⁸⁸ M. Sciukin, *op. cit.*, fig. 7/14; A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 12, T. 1/8; V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 23/18.

⁸⁹ I. Némethi, *Pișcolt, III*, p. 100, fig. 30/11; S. Teodor, *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României*, în *Arheologia Moldovei*, 12, 1988, p. 50, fig. 4/21.

⁹⁰ J. Bujna, *Male Kosihi. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog*, Nitra, 1995, pl. 31/3.

⁹¹ I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, *op. cit.*, p. 28, 34, fig. 3/1; 6/1, 2.

⁹² I. Némethi, *Pișcolt, III*, p. 80, fig. 15/1.

⁹³ M. Szabo, *Sur la question du filigrane dans l'art des celtes orientaux*, în: *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1975, p. 147-148; I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palkó, *op. cit.*, p. 34.

⁹⁴ I. Némethi, *Pișcolt, IV*, fig. 7.

Tipul II 2 poate fi considerat transpunerea în schema Latene mijlociu a tipului I 13. Arcul din sârmă subțire (bronz) este inegal boltit, de fapt boltit doar în partea dinspre picior. Piciorul se prinde de locul îndoirii arcului și poate fi decorat cu o sferă mică, cu un fals resort, sau cu o mică aplatizare, iar arcu poate fi și el decorat cu nervuri. Resortul e format din 2+2 sau 3+3 spire, cu coarda exterioară. Lungimea variază între 3,1 și 5,2 cm. Sunt nouă piese din bronz, provenind din cinci puncte: câte o piesă de la Dănești, Poiana și Zimnicea, două de la Ciumești (necropolă) și patru de la Pișcolt (harta 10)⁹⁵. Încadrările pieselor ce formează acest tip coincid pentru subfaza Latene C1, exemplarele de la Ciumești și Pișcolt - la începutul subfazei (la Ciumești, M 18 ce conținea o astfel de fibulă este plasat între primele morminte cu fibule de schemă Latene mijlociu, iar la Pișcolt - orizontul IV)⁹⁶, iar cele din spațiul extracarpatic spre sfârșitul subfazei (fibula de la Dănești încadrată în secolul II a.Chr., iar la Zimnicea apare în C 10 M 115, complex datat la sfârșitul sec. III - prima jumătate a sec. II a.Chr.⁹⁷.

Tipul II 3. Fibulă de bronz (un singur exemplar de fier), cu arcu puternic și egal boltit. Piciorul se prinde aproximativ la mijlocul arcului și este decorat cu o sferă mare. Dimensiunile variază între 3,5 cm și 8 cm. Resortul este format din 2+2, 3+3 sau 4+4 spire, coarda este totdeauna exterioară. Se deosebesc două variante ale acestui tip alcătuit din 14 piese provenind din patru puncte (harta 10): a) cu sferă simplă – trei piese din trei puncte (Ciumești, Sanislău și Valea lui Mihai); b) cu sfera decorată în stil plastic – o piesă de la Ciumești și zece de la Pișcolt⁹⁸. Este plasat, la Ciumești, la limita Latene B2/C1, ca și la Pișcolt, în acest din urma caz cu prelungiri în Latene C1⁹⁹. Analogiile de la Hurbanovo-Abâdomb (M 3) sau Chotin sunt încadrate tot la trecerea Latene B2/C1¹⁰⁰.

Tipul II 4 este larg răspândit, cu arcu subțire, mai alungit și piciorul decorat cu o sferă sau cu ornamente aplatizate. Piciorul se prinde de arc, de regulă, cu un manșon înainte de mijlocul acestuia, sau cel mult la mijlocul lui. Resortul e format din

⁹⁵ E. Zaharia, C. Buraga, *Cercetări arheologice de suprafață în comunele Dănești, Rebricea și Tăcuta (jud. Vaslui)*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, 1, 1979, p. 245, fig. 2/6; S. Teodor, *op. cit.*, fig. 5/7. A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 31, fig. 49/5.

⁹⁶ K. Horedt, *op. cit.*, p. 300, fig. 1; I. Némethi, *Pișcolt, IV*, p. 128, fig. 7.

⁹⁷ S. Teodor, *op. cit.*, p. 40; M. Babeș, *Descoperiri...*, p. 8, nota 6.

⁹⁸ V. Zirra, *Noi necropole...*, M 4, p. 159, fig. 3/3, pl. LIII/2; M. Roska, *op. cit.*, p. 58, 77, fig. 18/4; I. Némethi, *Pișcolt, II*, M 1, fig. 1/3, M 182, fig. 18/7; idem, *Pișcolt, III*, M 14, fig. 2/2, M 40, fig. 3/10, M 42, fig. 4/1 a, b, M 107, fig. 16/1, M 186, fig. 29/1, 6, 7.

⁹⁹ V. Zirra, *Ciumești*, M 18, M 19, p. 24, fig. 11/II; idem, *Kenntnis*, fig. 8/4; I. Némethi, *Pișcolt, IV*, p. 128, fig. 7.

¹⁰⁰ B. Benadik, E. Vlček, C. Ambros, *Keltske pohrebiská na juhozápadnom Slovensku*, Bratislava, 1957, p. 45, fig. 15/3, 4, 6; P. Ratimorská, *op. cit.*, p. 86, pl. II.

2+2 sau 3+3 spire, dar există și o piesă cu 1+1 spire. Coarda este întotdeauna exterioară. Sunt realizate din bronz, mai rar din fier. Sunt semnalate 32 piese provenind din zece puncte: câte o fibulă la Căbești, Cărlomănești, Cucuteni, Curtuișeni, Lazuri, Sanislău, Tărian, trei piese de la Poiana, șapte de la Ciumești (necropolă) și 15 de la Pișcolt¹⁰¹ (harta 11). Beneficiază de o încadrare începând cu trecerea Latene B2/C1 și continuând pe tot parcursul subfazei Latene C1¹⁰². La Münsingen, analogiile acestui tip fac parte din orizontul T¹⁰³ (trecerea spre subfaza Latene C1).

Tipul II 5. Fibulă cu o construcție simplă, cu arcul și piciorul prelungi, nedecorate, realizate din fir subțire de bronz, dar și de fier, într-un caz arcul fiind aplatizat. Piciorul se prinde în zona centrală a arcului printr-un manșon, două exemplare demonstrând prelungirea tipului până spre sfârșitul Latene-ului mijlociu, piciorul acestora fiind prins de arc în apropierea resortului. Resortul este format din 2+2, 3+3, 2+3 spire, cu coarda interioară sau exterioară. Sunt 14 piese din 11 puncte: câte o fibulă la Ațel-Bratei, Căscioarele-Șuvița Hotarului, Ciumești (așezare), Dindești, Pișcolt, Radovanu, Sadoveni, și un loc necunoscut, și câte două piese de la Ciumești (necropolă), Curtuișeni și Zimnicea¹⁰⁴ (harta 12). Lungimile variază

¹⁰¹ C. Buzdugan, *O nouă așezare getică în bazinul Zeletinului*, în *Carpica*, I, 1968, p. 97-98, fig. 2/3; M. Babeș, *Problèmes de la chronologie de la culture géto-dace à la lumière des fouilles de Cărlomanesti*, în *Dacia*, N. S., 19, 1975, 129 și fig. 2/1; H. Schmidt, *op. cit.*, p. 63, pl. 30/20; Z. Nánási, *Descoperiri în necropola celtică de la Curtuișeni*, în *Crisia*, 3, 1973, p. 32, fig. IV/2; Gh. Lăzin, *Descoperiri dacice din sec. III î. e. n. – I e. n. în județul Satu Mare. Catalog*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, 5-6, 1981-1982, p. 75-77, fig. 8; V. Zirra, *Noi necropole...*, p. 163, fig. 3/6, pl. LVI/1; N. Chidioșan, D. Ignat, *op. cit.*, p. 563, pl. 18/3; V. Zirra, *Ciumești*, fig. 29/1961; 22/M 34. II; pl. XIII/3, 12; fig. 4/M 32/ II; 20/4; 20/III; 14/VI; 5/III; R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 326, fig. 106/2; 108/15; R. Vulpe și colaboratorii, *op. cit.*, p. 202, fig. 25/5; idem, *Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci*, 1950, în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 207, fig. 24/3; I. Némethi, *Pișcolt, III*, M45, fig. 4/3, M 48, fig. 5/1, M 49, fig. 5/2, 3, M 61, fig. 8/2, M 67, fig. 9/1, 4, M 72, fig. 11/1, M 82, fig. 12/1, M 88, fig. 31/1, M 101, fig. 15/2, 3, M 109, fig. 18/1, 2, M 156, fig. 26/2.

¹⁰² V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 8/5; 15/4; 23/35, 44, 46; I. Némethi, *Pișcolt, IV*, Tipul A 13, p. 128, fig. 7; V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/ 22; 25/b.

¹⁰³ F. R. Hodson, *op. cit.*, pl. 72/ 115, 120, 125, 126.

¹⁰⁴ I. H. Crișan, *Silivaș*, p. 53, fig. 5; V. Sîrbu, *Considerații asupra habitatului getic din zona Căscioarele, jud. Călărași*, în *Revista Bistriței*, 8, 1994, p. 25, fig. 5/4; V. Zirra, *Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României*, în *Studii și comunicări. Satu Mare*, 4, 1980, p. 49, pl. XVI/3; idem, *Noi necropole...*, p. 171, fig. 10/2, pl. XLVIII; LVII/4; I. Némethi, *Pișcolt, III*, p. 67, M 57, fig. 7/1; S. Morintz, D. Șerbănescu, *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu (II. Așezarea geto-dacică)*, în *Thraco-Dacia*, 6, 1985, p. 27, fig. 4/2; P. Șadurschi, *Troianul Moldovei de Sus*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 323, fig. 6; D. Popescu, *op. cit.*, p. 241, fig. 1/5. V; Zirra, *Ciumești*, p. 21, 57, fig. 9/M 5, b II; 29/7536; Z. Nánási, *op. cit.*, p. 32, fig. IV/3; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 28, 34, fig. 49/4, 6.

foarte mult, între 2, 6 cm și 8, 4 cm. Tipul poate fi echivalat, în linii generale, cu tipul B Kostrzewski. Cu acest tip suntem deja în subfaza Latène C2. La Atel-Bratei fibula era asociată cu un *lekythos* târziu elenistic, datând cel mai târziu de la jumătatea sec. II a.Chr., la Dindești este datată tot în a doua jumătate a secolului II a.Chr. și tot în a doua jumătate a secolului II a.Chr. a fost plasat și M 56 de la Zimnicea¹⁰⁵, din inventarul căruia făcea parte și o fibulă LT 5. La Gomolava acest tip este inclus în grupul 2 de fibule, corespunzând fazei VI a (a doua jumătate a sec. II a.Chr.)¹⁰⁶.

Tipul II 6. Fibulă din sârmă de fier, cu arcul pronunțat curbat, piciorul prelung se prinde în punctul de maximă înălțime a arcului. Diametrul resortului este mare, iar resortul format din 1+1 sau 2+2 spire, cu coarda exterioară. Se cunosc la noi două exemplare de la Pișcolt (M 155 și M 158) și încă un exemplar de la Zimnicea (C10 M108) (harta 13), ilustrând o variantă a acestui tip, ceva mai târzie probabil, apropiată de forma exemplarelor tipului II 2 Babeș din cadrul culturii Poienesti-Lukașevka¹⁰⁷. Dimensiunile pieselor sunt mari: 9 cm, 19 cm, respectiv 6,5 cm. Figurează la Pișcolt la limita dintre orizonturile II și III¹⁰⁸, deci la trecerea la subfaza Latène C1, însă o menținere a tipului pe tot parcursul subfazei, poate chiar spre sfârșitul ei, se pare că ne indică varianta din C 10 M 108 de la Zimnicea, mormânt datat la sfârșitul sec. III / prima jumătate a sec. II a.Chr.¹⁰⁹, asemănarea acestei piese cu tipul Poienesti – Lukașevka II 2 specific grupei combinatorii X 1 stabilită de M. Babeș pentru cultura Poienesti – Lukașevka¹¹⁰, cât și unele analogii (Kamenin, Horny-Jatov, Male Kosihiy sau Donja-Dolina¹¹¹, aceasta din urmă fiind datată în sec. III – II a.Chr.).

Tipul II 7. Fibulă cu arcul curbat mai puternic în partea dinspre resort, piciorul prelung decorat cu o mică sferă, de regulă, se prinde în punctul de maximă curbura a arcului sau puțin dincolo de aceasta, spre resort. Piese sunt de fier, mai rar din bronz. Arcul este uneori ornamentat cu mici proeminențe. Resortul este alcătuit, de obicei, din 1+1 spire, dar există și exemplare cu 1+2 sau 2+2 spire, unul având resortul din 3+3 spire (Morești). Dimensiunile sunt cuprinse între 8 cm și 10 cm. Sunt 14 exemplare, din cinci puncte: câte una de la Morești, Tărian, și Zimnicea,

¹⁰⁵ V. Zirra, *Noi necropole...*, p. 175, 189; idem, *Kenntnis*, fig. 8/10; M. Babeș, *Descoperiri...*, p. 8.

¹⁰⁶ B. Jovanovic, M. Jovanovic, *Gomolava. Naselje mladeg gvozdenog doba*, Novi Sad – Belgrad, 1988, p. 196, T. XLI/7, 8.

¹⁰⁷ M. Babeș, *Poienesti-Lukașevka...*, p. 92, fig. 24, II/2.

¹⁰⁸ V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/16; 25/b.

¹⁰⁹ M. Babeș, *Descoperiri...*, p. 8, nota 16.

¹¹⁰ Idem, *Poienesti-Lukașevka...*, p. 92, fig. 33.

¹¹¹ B. Benadik, E. Vlček, C. Ambros, *op. cit.*, p. 89, fig. 4/3, 9; 32/9; M. Bujna, *op. cit.*, pl. 3316; 3417; J. Todorovic, *Kelti...*, p. 52, pl. VI/13.

două de la Fântânele BN și nouă de la Pișcolt¹¹² (harta 13). La Pișcolt, acest tip este inclus de I. Némethi în orizontul IV (Latène C1), însă V. V. Zirra propune o încadrare preponderent în orizontul III (tranziția Latene B2/C1)¹¹³. O piesă asemănătoare face parte din inventarul M 149 de la Münsingen, plasat în orizontul Q¹¹⁴ (tranziția spre Latene C1).

Tipul II 8. Fibulă din sârmă subțire de bronz (un singur exemplar de argint). Piciorul, după repliere, este îndoit de mai multe ori în formă de 8, prinzându-se prin înfășurare în jurul arcului. Resortul este format din 2+2 spire, cu coarda interioară (un singur exemplar cu coarda exterioară, la Nikolskoe). Lungimea este redusă, cuprinsă între 3 cm și 5,5 cm. Tipul este format din 13 piese provenind din șase puncte: câte un exemplar de la Ciumești (necropolă), Nikolskoe, Ohaba Ponor, două exemplare de la Curtuiușeni și cinci exemplare de la Pișcolt¹¹⁵ (harta 13). Este datat în general în secolul II a.Chr., corespunzând sfârșitului Latène C1 / începutului Latène C2¹¹⁶. Cu o datare mai timpurie avem de a face la Pișcolt (orizontul IV), poate chiar de la începutul subfazei Latène C1¹¹⁷. În estul Serbiei (Vajuga-Pesak), acest tip e datat în secolul II a.Chr., însă la Gomolava beneficiază de o datare ceva mai recentă (a doua jumătate a secolului II a. Chr. - al doilea sfert al sec.I a. Chr)¹¹⁸. Tot o datare mai recentă i-a fost determinată pentru spațiul nord-pontic (a doua jumătate a secolului II a.Chr.)¹¹⁹.

¹¹² K. Horedt, *Morești*, Bd. I. *Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 48, fig. 23/3; N. Chidioșan, D. Ignat, *op. cit.*, p. 586, pl. 2/7; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 36, fig. 49/7; Șt. Dănilă, *op. cit.*, p. 261, fig. 5/4; 6/2; I. Némethi, *Pișcolt, III*, M 8, fig. 1/1, M 10, fig. 1/3, M 20, fig. 3/1, M 76, fig. 11/2, M126, fig. 22/1, M 149, fig. 26/1, M 144, fig. 25/1, M 153, fig. 26/1, M 205, fig. 29/1.

¹¹³ Idem, *Pișcolt, IV*, p. 128, fig. 7; V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/15; 25/b.

¹¹⁴ F. R. Hodson, *op. cit.*, pl. 65/389.

¹¹⁵ V. Zirra, *Ciumești*, p. 52, fig. 28/7538; M. Sciukin, *op. cit.*, p. 214, fig. 1/11; C. S. Nicolaescu-Plopșor și colaboratorii, *Șantierul arheologic Ohaba Ponor*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 3, 1957, p. 47, fig. 5/6; Z. Nánási, *op. cit.*, p. 30, fig. IV/4, 5; I. Némethi, *Pișcolt, II*, M 1, fig. 1/1, 2, M 7, fig. 2/1, M 16, fig. 3/1 a, b, M 17, fig. 3/1 a, b, M 35, fig. 5/1, M 44, fig. 6/2, M 98, fig. 7/2, M 146, fig. 10/1, M 174, fig. 17/2 a, b, M 177, fig. 18/3, M 189, fig. 20/23; idem, *Pișcolt, III*, M 14, fig. 2/1 a, b, M 42, fig. 4/2 a, b, M 108, fig. 18/5, 6, M 186, fig. 29/3.

¹¹⁶ V. Zirra, *Ciumești*, p. 58; idem, *Kenntnis*, fig. 8/6.

¹¹⁷ I. Némethi, *Pișcolt, IV*, p. 128, fig. 7; V. V. Zirra, *Contribuții...*, fig. 19/23; 25/b.

¹¹⁸ P. Popovic, M. Sladic, *Mladegvozdenovo doba istocne Srbije*, în *Arheologija Istocne Srbije*, 1997, p. 114, fig. 4/1; B. Jovanovic, M. Jovanovic, *op. cit.*, p. 196, T. XLI/1, 2.

¹¹⁹ A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 14, T. 1/10.

Tipul II 9. Cunoscut în literatură drept tipul *Mötschwil*. Arcul este slab curbat, prelung, ca și piciorul. Arcul se îngroașă în zona sa mediană, iar piciorul – subțire – se prinde printr-un manșon de arc, puțin după punctul de înălțime maximă a acestuia, în partea dinspre resort. Resortul este compus din 2+2 spire, coarda exterioară. Din spațiul nostru nu se cunosc decât două exemplare, provenind unul de la Biharea și celălalt de la Panic¹²⁰ (harta 14): 6,5 cm (probabil și cea de la Biharea are dimensiuni apropiate, tipul fiind standardizat). În spațiul elvețian (*Mötschwil*, *Frauenfeld*, *Mühlberg*, *Zürich*, *Berna*, *Norb*) tipul este specific sfârșitului Latene C¹²¹, aparținând subfazei Latène C2, menținându-se până spre sfârșitul său¹²².

Tipul II 10. Fibulă de bronz, cu arcul slab boltit, piciorul fiind decorat cu un disc. Resortul e format din 2+2 sau 3+3 spire, cu coardă exterioară. Lungimea variază între 5 cm și 7 cm, evidențiindu-se însă un exemplar bogat decorat, cu o lungime de 17,5 (sic!), de la Cluj-Napoca. Sunt patru piese provenind din patru puncte: Ațel-Bratei, Cluj-Napoca, Fântânele „Livadă” BN și Pișcolt¹²³ (harta 14). Este încadrat la Pișcolt de către I. Némethi (tipul A 15) și de către V. V. Zirra (tipul 25) în orizontul IV, în prima parte a Latene C1, la sfârșitul Latène C1 fiind însă plasate exemplarele de la Ațel-Bratei și Fântânele - „Livadă”¹²⁴. La Münsingen, tipul este specific orizontului U, corespunzând trecerii Latène C1/C2¹²⁵.

Tipul II 11. Tip bine conturat, unul dintre cele mai bine reprezentate în ceea ce privește abundența pieselor. În marea lor majoritate, acestea sunt de fier (de aceea, în unele cazuri, reconstituirea formei inițiale este aproximativă, multe exemplare fiind fragmentare, corodate), însă există și câteva exemplare de bronz. Arcul este puțin înalt, alungit, iar piciorul prelung se prinde de arc la jumătatea acestuia sau puțin mai departe, în jumătatea dinspre resort. Piciorul este deseori ornamentat cu una sau mai multe sfere, în unele cazuri o ultimă sferă ținând locul manșonului de prindere a piciorului de arc. Resortul este format din 2+2 sau 3+3 spire, cu coardă interioară sau exterioară, dar și petrecută peste capul arcului. Dimensiunile sunt mari, cuprinse între 8 cm și 18 cm (în cazul fibulelor păstrate întregi). Au fost înregistrate 40 de piese, provenind din 11 puncte: Apahida (două fibule), București-Cățelu Nou (una), Cepari BN (cel puțin una), Cetățeni (una), Ciumești (așezare și necropolă, 12 exemplare), Curtuiușeni (trei), Fântânele „Livadă”

¹²⁰ S. Dumitrașcu, *Un atelier de prelucrat piepteni descoperit la Biharea*, în *Crisia*, 15, 1985, p. 63, pl. XXVIII; A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 97, fig. 19/1.

¹²¹ D. Viollier, *op. cit.*, pl. 8/292-303.

¹²² B. Stähli, *op. cit.*, p. 83, pl. 3/1-23.

¹²³ I. H. Crișan, *Silivaș*, p. 53, fig. 5; idem, *Cluj, Pețelca, Șeica Mică*, p. 40-41, pl. I/2; idem, *Mormântul celtic de la Fântânele-Livadă*, în *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 41, fig. 1/1 (în continuare, se va prescurta: I. H. Crișan, *Fântânele*); I. Némethi, *Pișcolt, III*, p. 70, M 61, fig. 8/1.

¹²⁴ V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 3/6; I. H. Crișan, *Fântânele*, p. 56.

¹²⁵ F. R. Hodson, *op. cit.*, M 184, pl. 88.

BN (una), Pișcolt (16 fibule), Slimnic (una) și Zimnicea (una)¹²⁶ (harta 15). La Pișcolt este inclus orizontului IV (tipul A 19, A 20 după I. Némethi și tipul 21 în analiza lui V. V. Zirra), adică în Latène C1. Se poate considera ca la Pișcolt e reprezentată faza de apariție a acestui tip, astfel de exemplare fiind la Ciumești încadrate în Latène C2, socotite de V. Zirra ca „reprezentante ale celui mai târziu orizont vest-Latène în Transilvania și Crișana”¹²⁷. Analogiile din spațiul boemian (Donji Grad-Osijek, Praha-Ponetovice¹²⁸) sau sârbesc (Čubra¹²⁹) sunt încadrate în limitele sec. II a.Chr., în concordanță cu exemplarele de la noi.

Tipul II 12. Fibulă de bronz, cu arcul și piciorul alungite. Piciorul se prinde de arc spre capătul acestuia dinspre resort, fiind decorat cu două sfere proeminente, o a treia sferă aflându-se la locul prinderii de arc a piciorului. Sunt înregistrate doar două exemplare (fragmentare) de bronz: unul de la Popești (4, 2 cm lungime) și celălalt de la Poiana¹³⁰ (harta 14). Poate fi considerat ultimul tip de fibulă din Latène C2, făcând trecerea spre Latène D. Piese de la Popești și Poiana sunt plaste de V. Zirra în Latène C2, însă după mijlocul sec. II a.Chr.¹³¹, iar analogiile de la Gomolava¹³² (cu deosebirea că acestea din urmă au doar două sfere pe picior) sunt datate în a doua jumătate a secolului II a.Chr., cu prelungiri până la începutul sec. I a.Chr.

¹²⁶ V. Zirra, *Apahida*, p. 140, 149, fig. 8/1; 10/4; V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, 1963, p. 27, fig. 21/6; M. Roska, *op. cit.*, p. 55-56, 76-77, fig. 7/4; D. Măndescu, *Fibule din colecția Muzeului Județean Argeș-Pitești (Epoca Bronzului, Hallstatt, Latène)*, în *Argessis*, 8, 1999, p. 10, 12, fig. 14; V. Zirra, *Ciumești*, fig. 29/B2-1964; 30/Bordei C-1962, Bordei 1-1964; 8/VI; 14/II, III; 15/III; 16/II, III; 5/VI; 22/M 33-II; 18/M 15-II; M. Roska, *Az Erkörtvelyesi Kelto szekertemetkezés*, în *Közlemenyek az Erdély Nemzeti Múzeum*, 1, 1941, p. 84, fig. 10; Z. Nánási, *op. cit.*, p. 30-31, fig. IV/1, 6; I. H. Crișan, *Fântânele*, p. 46, fig. 1/10; I. Némethi, *Pișcolt, III*, M 52, fig. 6/3, M 54, fig. 7/1, M 67, fig. 9/3, M 72, fig. 11/2, M 93, fig. 14/1, 2, M 119, fig. 22/1, M 156, fig. 26/1, M 61, fig. 8/3, M 63, fig. 9/1, M 88, fig. 13/2, M 101, fig. 15/9, M 118, fig. 22/2, M 131, fig. 24/1, M 60, fig. 8/1, M 130, fig. 24/1; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 37, fig. 43/14; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 38, fig. 49/9.

¹²⁷ V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 8/7-9; idem, *Descoperiri celtice în depresiunea Bistriței*, în *File de Istorie*, Muzeul de Istorie Bistrița, 3, 1974, p. 153.

¹²⁸ J. Todorovic, *Kelti...*, p. 52, pl. XVIII/3; J. Filip, *op. cit.*, p. 526, fig. 34/1; 94/1.

¹²⁹ P. Popovic, M. Sladic, *op. cit.*, p. 114, fig. 2/1.

¹³⁰ R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 7, 1961, p. 329, fig. 6/2; R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 344, fig. 126/1.

¹³¹ V. Zirra, *Kenntnis*, fig. 23/38 (Poiana) și 70 (probabil Popești, însă piesa e dată drept provenind de la Zimnicea - ?!).

¹³² B. Jovanovic, M. Jovanovic, *op. cit.*, p. 196, T. XLI/3.

Dintre fibulele fragmentare s-a constituit încă un tip, care trebuie privit cu rezervele necesare până la apariția unor piese întregi, cu morfologie evidentă.

Tipul II 13. Caracteristica principală este arcul decorat cu nodozități, poate și piciorul. Sunt patru piese de fier sau bronz, din patru puncte: Blandiana, Bunești, Șopteriu și Tilișca¹³³ (harta 14). Pentru datarea acestui tip, indiciile sunt destul de vagi. Până la apariția unor piese întregi în contexte închise, adoptăm opinia lui N. Lupu pentru fibula de la Tilișca, datată în sec. III a.Chr. și considerată printre primele piese din așezare¹³⁴. Oricum, forma arcului, coarda interioară și o piesă asemănătoare descoperita la Dühren-Baden¹³⁵ pledează pentru includerea acestui tip în Laténe-ul mijlociu.

* * *

Aspectele de cronologie relativă / contemporaneitate ale pieselor sunt foarte bine surprinse în unele complexe închise - morminte în speță. Ne vom opri, pentru început, asupra unor morminte reprezentative din spațiile vecine nouă (sau mai îndepărtate), pentru ca apoi să discutăm asocierile tipurilor din necropola de la Pișcolt.

Contemporaneitatea tipurilor I 4, I 5 și I 6 este bine surprinsă în necropola de la Mana: în M 21 - I 4 asociat cu I 5, iar în M 104 - I 4 asociat cu I 6¹³⁶. În aceeași necropolă (M 113), tipul I 8 este asociat cu I 9¹³⁷, ambele tipuri fiind asociate în spațiul elvețian cu I 5 (I 5 cu I 8 la Belmont-sur-Yverdon¹³⁸ și I 5 cu I 9 la Münsingen M 84 și M102¹³⁹).

Tipul I 6 se pare că s-a bucurat de o evoluție îndelungată, pentru că la Chotin¹⁴⁰ sau la Horny Jatov-Trnovec¹⁴¹ este asociat cu I 9, iar la Zimnicea¹⁴² este asociat în C 10 M 55 cu I 11 (este adevărat că în ultimul caz exemplarul poate fi considerat

¹³³ I. Aldea, H. Ciugudean, *Noi descoperiri celtice la Blandiana*, în *Apulum*, 22, 1985, p. 42, fig. 5/2; V. V. Bazarciuc, *Cetatea...*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Vaslui, 1982 (1986), p. 98, fig. 9/7; G. Marinescu, Șt. Dănilă, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud (II)*, în *File de Istorie*, Muzeul de Istorie Bistrița, 4, 1976, p. 33-34, pl. XII/1; N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989, p. 76, fig. 27/29.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 99.

¹³⁵ J. Déchelette, *op. cit.*, fig. 535/2.

¹³⁶ B. Benadik, *op. cit.*, fig. 12/3; 20/4, 5.

¹³⁷ *Ibidem*, fig. 12/20, 22.

¹³⁸ G. Kaenel, *op. cit.*, p. 70-77, pl. 7/4, 15.

¹³⁹ F. R. Hodson, *op. cit.*, pl. 39; 45.

¹⁴⁰ P. Ratimorská, *op. cit.*, pl. IV, fig. 9/10, 12.

¹⁴¹ B. Benadik, E. Vlček, C. Ambros, *op. cit.*, fig. 4/1-3.

¹⁴² A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 52.

o variantă ceva mai târzie). Pentru fibulele de schemă Laténe mijlocie, se poate observa contemporaneitatea tipurilor II 3 și II 6, asociate în M 14 de la Chotin¹⁴³.

O analiză a asocierilor dintre tipurile de fibule din necropola de la Pișcolt este extrem de relevantă pentru marcarea acelor "nuclee" de piese contemporane (și cu reflectare în cronologia relativă) (tabelul 2). Reiese destul de clar că tipurile I 4 și I 5 sunt în cea mai mare parte contemporane, cu tendința de prelungire a evoluției tipului I 4 (asociat chiar și cu fibule de schemă Laténe mijlocie - câte o dată cu II 4 și II 7. Mai departe se evidențiază nucleul de asocieri I 7 - I 8 (și eventual I 9), cu tendința tipului I 7 de supraviețuire destul de îndelungată, într-un mormânt fiind asociat cu tipul II 11, ceea ce face din I 7 nu doar tipul cu cele mai multe prezențe la Pișcolt, ci și cu cea mai îndelungată existență. Un alt cuplu bine reprezentat este I 8 - I 9 (din cele zece prezențe ale tipului I 9, în șase cazuri apare împreună cu I 8. Aspectul difuz al asocierilor tipului I 12 îndreptățește încadrarea sa în trecerea de la subfaza Laténe B la subfaza Laténe C. La Pișcolt, tipurile II 2 și II 8 par a fi contemporane, ultimul cu o evoluție mai îndelungată (într-unul dintre cele patru morminte în care apare tipul II 8 fiind asociat cu II 11). Un „nucleu de afinități” se dovedește a fi și I 10 - II 7 (dintre cele cinci prezențe ale tipului I 10, două sunt împreună cu II 7, care nici el nu are un număr mare de prezențe - doar nouă). Singura dată când apare la Pișcolt, tipul II 10 este împreună cu II 11, dar și cu II 4, afinitatea II 4 - II 11 fiind și ea evidentă.

În urma acestor constatări și ținând seama de încadrările propuse în literatura de specialitate, cele 30 tipuri constituite de noi s-au evidențiat în trei grupuri, chiar dacă nu radical diferențiate (fig. 3). Un prim grup îl constituie tipurile I 1 până la I 6 și I 15 (sfârșitul Laténe B1 / începutul Laténe B2). Urmează apoi grupul cel mai masiv, cu o mare aglomerare a tipurilor la trecerea Laténe B2/C1. Ultimul grup, nu foarte numeros, dar bine individualizat, ocupa sfârșitul Laténe C1 și subfaza Laténe C2: tipurile II 5, II 8 până la II 12.

¹⁴³ P. Ratimorská, *op. cit.*, p. 86, pl. II.

THE LATÈNE SHAPE FIBULAE FROM THE EARLY AND MIDDLE PHASE OF THE SECOND IRON AGE IN THE OLD DACIA – Abstract –

At first is presented a history of researches in this domain and is cited the most important contributions brought by M. Roska, I. H. Crișan, S. Teodor, V. Zirra, I. Némethi and V. V. Zirra. Pursuant to analysis of 427 fibulae counted from 72 points of discoveries in the Romanian land, is proposed a typological table with two classes: the early Latène shape fibulae (I 1 – I 17 types, fig. 1) and the middle Latène shape fibulae (II 1 – II 13 types, fig. 2). Are recovered here well determinate fibula types in the Central Europe Celtic area: Münsingen, Paukenfibel, respectively Bölske, Mötschwil etc.

Statistical analyses of fibulae associations in the cemetery at Pișcolt (table 2) delineate the existence of some successive groups of pieces. In this discussion are invoked similar discoveries from Switzerland, Slovakia, Hungary etc. Those thirty fibula types have been marked out in three groups, partially synchronies (fig. 3): the I 1 to I 6 and I 15 types constitute a first group (end of Latène B1/beginning of Latène B2). Then follow the most massive group, with a huge agglomeration of types on the transition from Latène B2 to Latène C1. The latter group, not very numerous but very differential, occupy the end of Latène C1 and the entire Latène C2 stage: II 5, II 8 to II 12 types.

Explanation of the plates

Fig. 1. The Typology of the Early Latène shape fibulae.

Fig. 2. The Typology of the Middle Latène shape fibulae.

Fig. 3. The Chronology of the Early and Middle Latène shape fibulae.

Table 1. Different chronological systems of the Latène epoch.

Table 2. The fibula's combinations table in the cemetery at Pișcolt (Satu-Mare County).

Map 1. The diffusion area of the I 1, I 2, I 3 and I 15 fibula types.

Map 2. The diffusion area of the I 4 fibula type.

Map 3. The diffusion area of the I 5 and I 6 fibula types.

Map 4. The diffusion area of the I 7 fibula type.

Map 5. The diffusion area of the I 8 fibula type.

- Map 6. The diffusion area of the I 9 and I 10 fibula types.
- Map 7. The diffusion area of the I 11 and I 12 fibula types.
- Map 8. The diffusion area of the I 13 and I 14 fibula types.
- Map 9. The diffusion area of the I 16 and I 17 fibula types.
- Map 10. The diffusion area of the II 1, II 2 and II 3 fibula types.
- Map 11. The diffusion area of the II 4 fibula type.
- Map 12. The diffusion area of the II 5 fibula type.
- Map 13. The diffusion area of the II 6, II 7 and II 8 fibula types.
- Map 14. The diffusion area of the II 9, II 10, II 12 and II 13 fibula types.
- Map 15. The diffusion area of the II 11 fibula type.
- Map 16. The general diffusion area of the Early and Middle Laténe shape fibula types in the Romania and Moldavian Republic.

ZIRRA	A		B1		B2	C1	C2		D1		
VIOLLIER		Ia	Ib		Ic	II				-	
MIRON	A		B1		B2	C1	C2	D1	D2	-	
POLENZ	A		B1		B2	C1	C2	D1	-		
DE NAVARRO		I				II			III		
DECHÈLETTE	I					II				III	
REINECKE	A		B			C				D	
CRONOLOGIA ABSOLUTĂ (a.Chr.)											
	500	400	300	250	200	150	100	0			

Tabelul 1. Diferite sisteme cronologice propuse pentru epoca Latene.

	SCHEMĂ LATENE I												SCHEMĂ LATENE II											
	4	5	6	7	8	9	10	12	2	3	4	6	7	8	10	11								
4	12	3	1	1				1			1		1											
5	3	4		1				1			1													
6	1		4				1																	
7	1	1		19	7	3	1	2		1			1			1								1
8		1		7	15	6		1		3			1											
9			1	3	6	10		1		1														
10	1			1			5						1	2										
12		1		2	1	1		12		1	1			1		2								
2									3						1									
3				1	3	1		1		7														
4	1	1						1			11			1	1	6								
6							1					2												
7	1			1	1		2						9											
8								1	1		1			4		1								
10											1				1	1								
11			1					2			6			1	1	15								

Tabelul 2. Tabelul combinatoriu al tipurilor de fibule în necropola de la Pișcolt.

Sunt reprezentate numărul de morminte care conțin asocierea respectivă.

Pe diagonală: în câte morminte apare tipul respectiv.

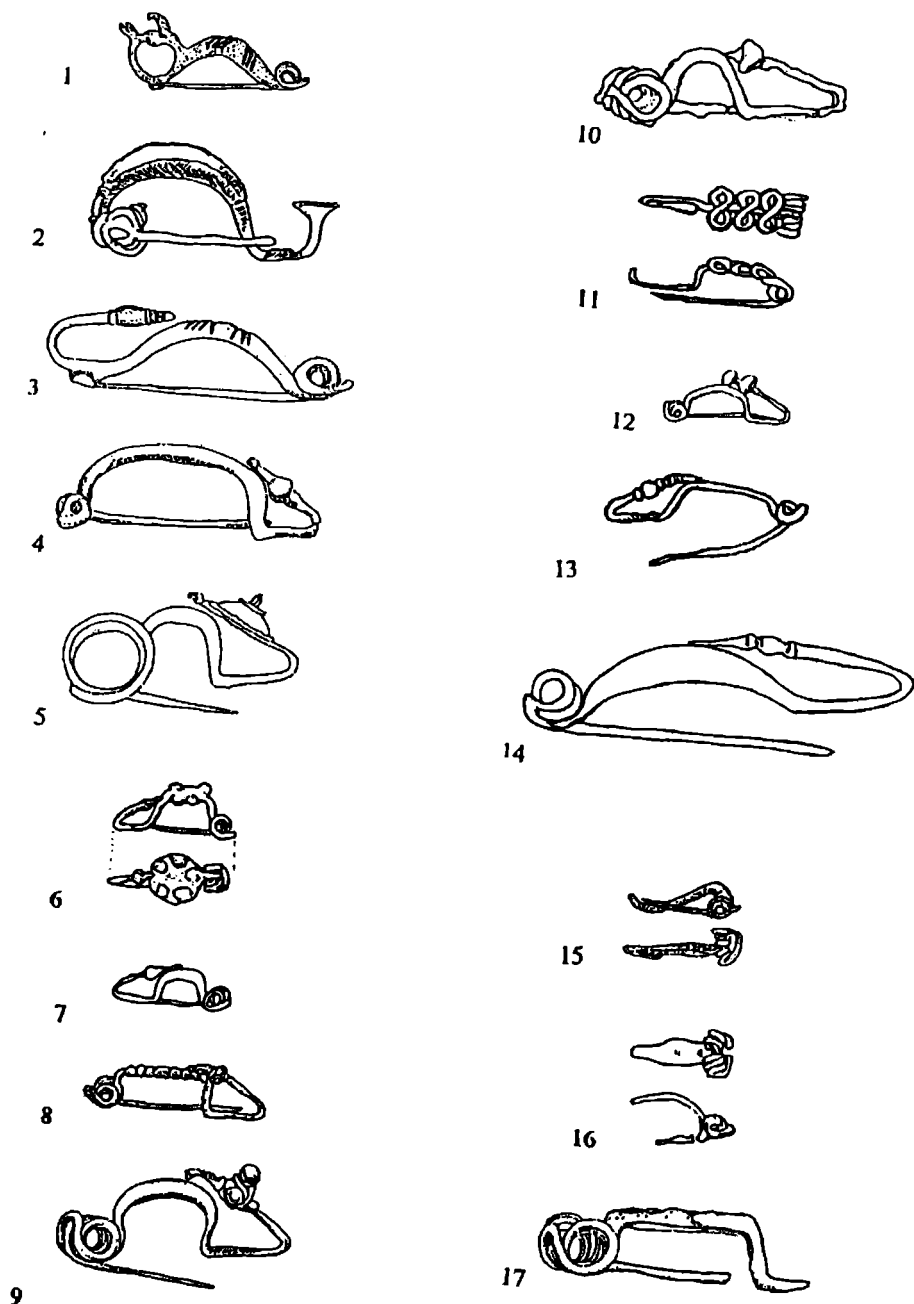

Fig. 1. Tipologia fibulelor de schemă Latène timpurie.

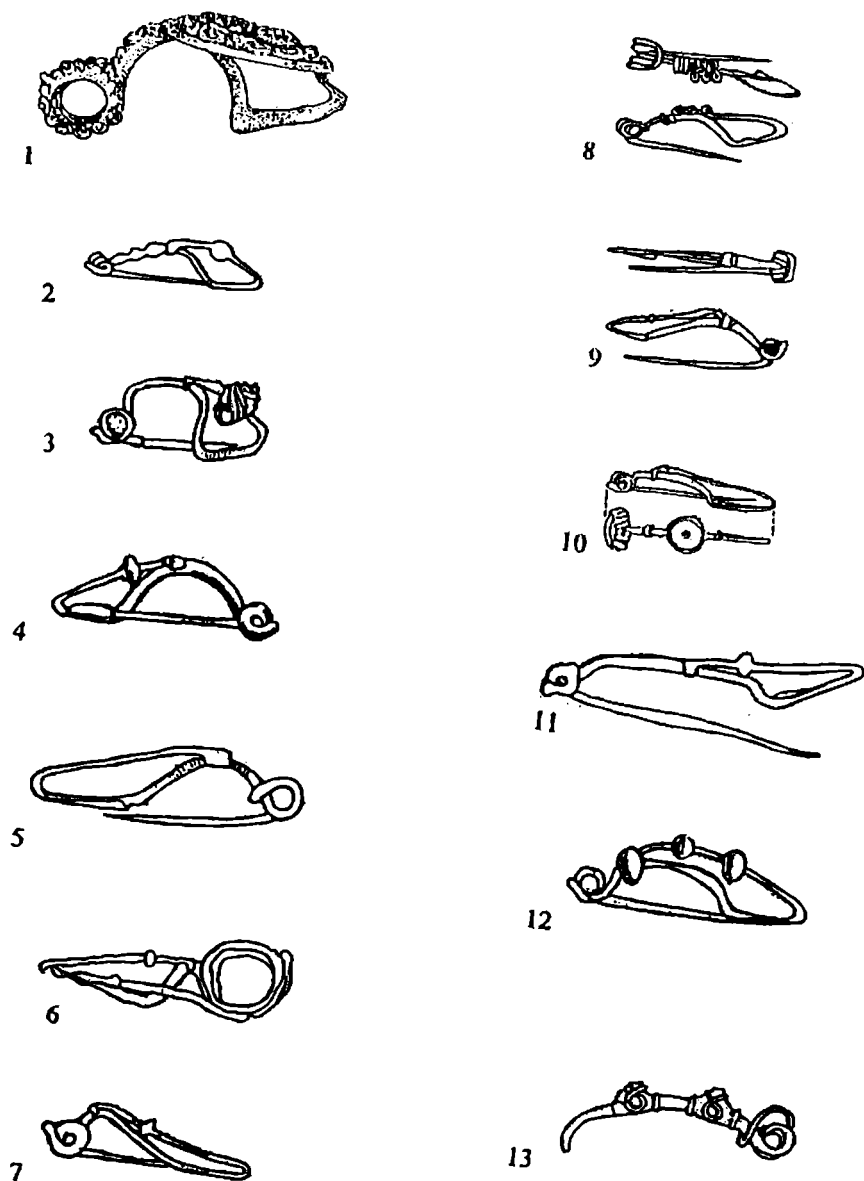

Fig. 2. Tipologia fibulelor de schemă Latene mijlociu.

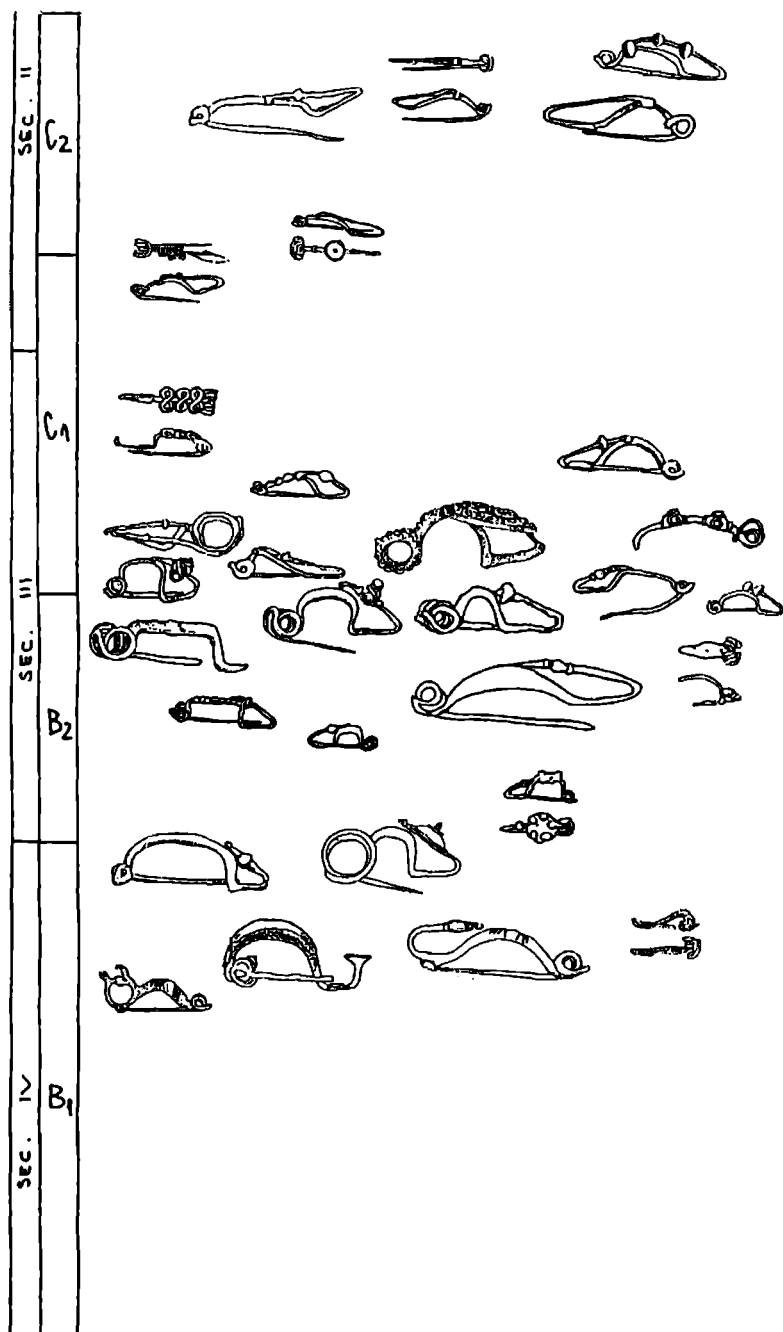
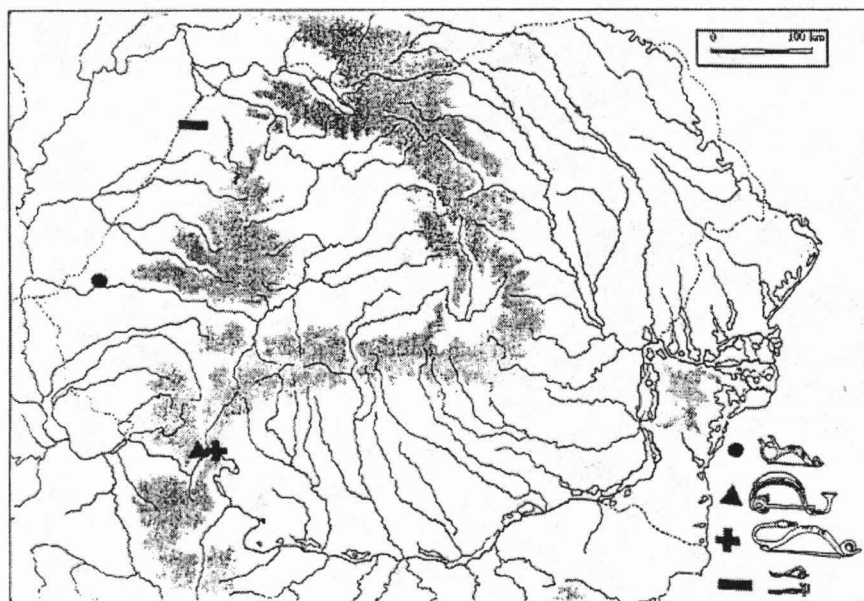
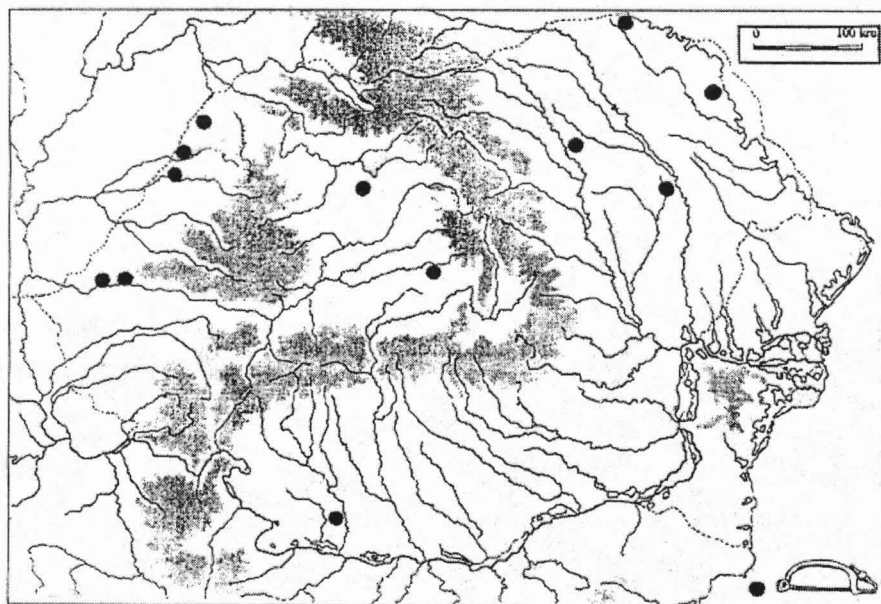

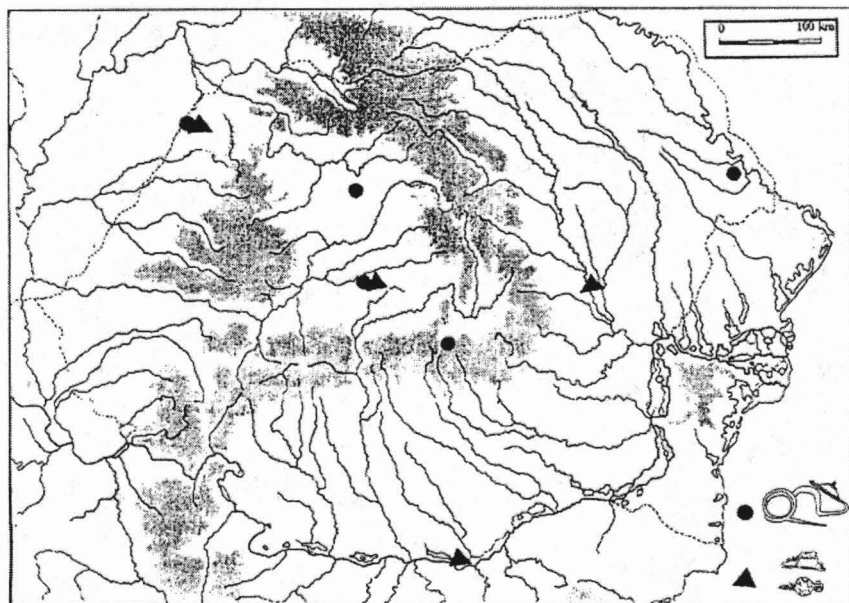
Fig. 3. Cronologia fibulelor de schemă Latène timpuriu și mijlociu.

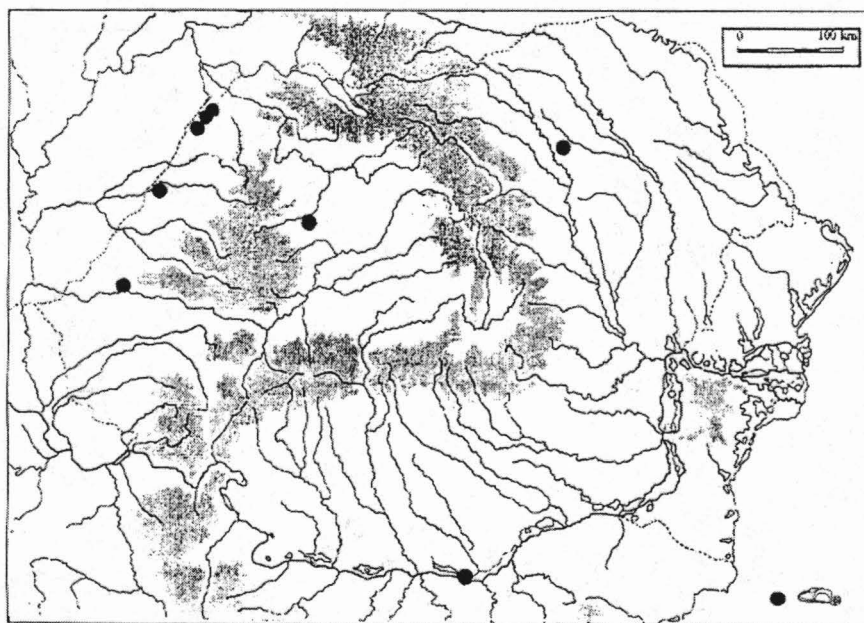
Harta 1. Răspândirea fibulelor de tip I 1, I 2, I 3 și I 15.

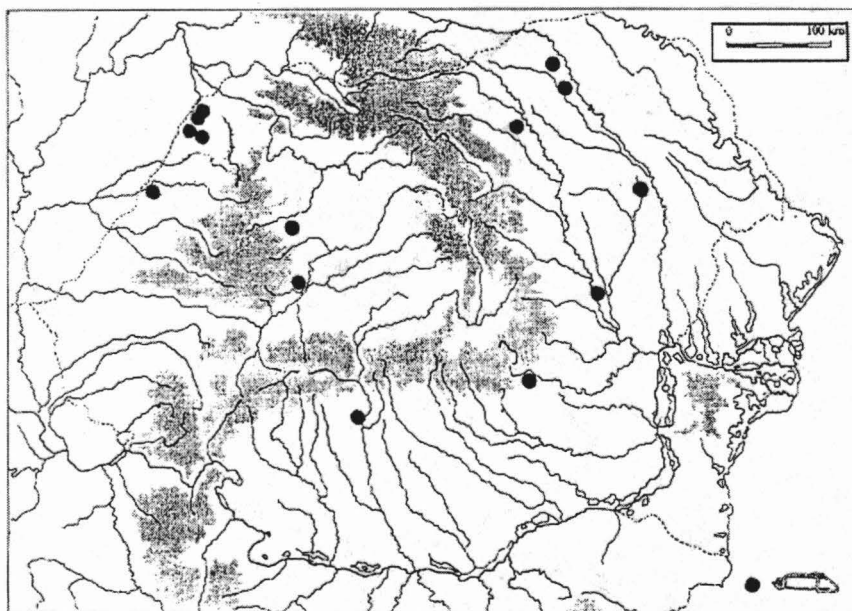
Harta 2. Răspândirea fibulelor de tip I 4.

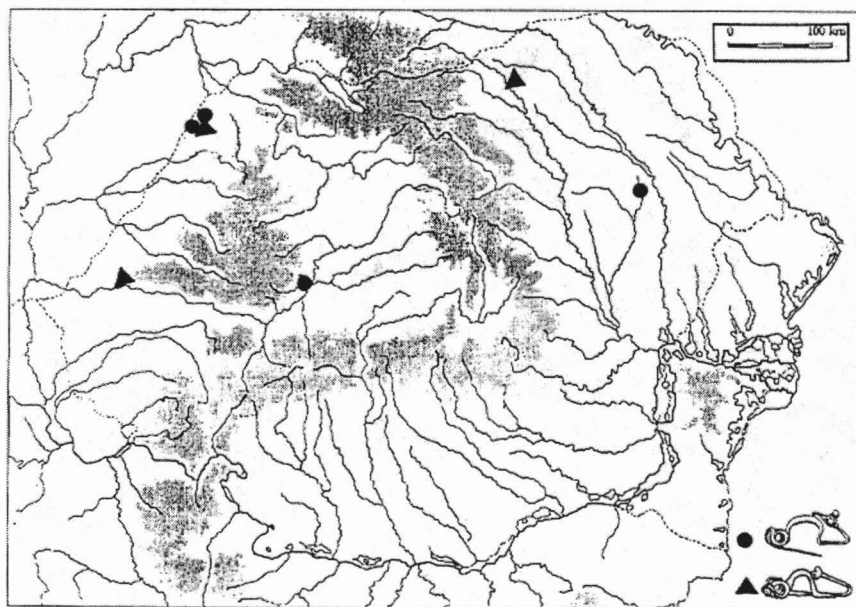
Harta 3. Răspândirea fibulelor de tip I 5 și I 6.

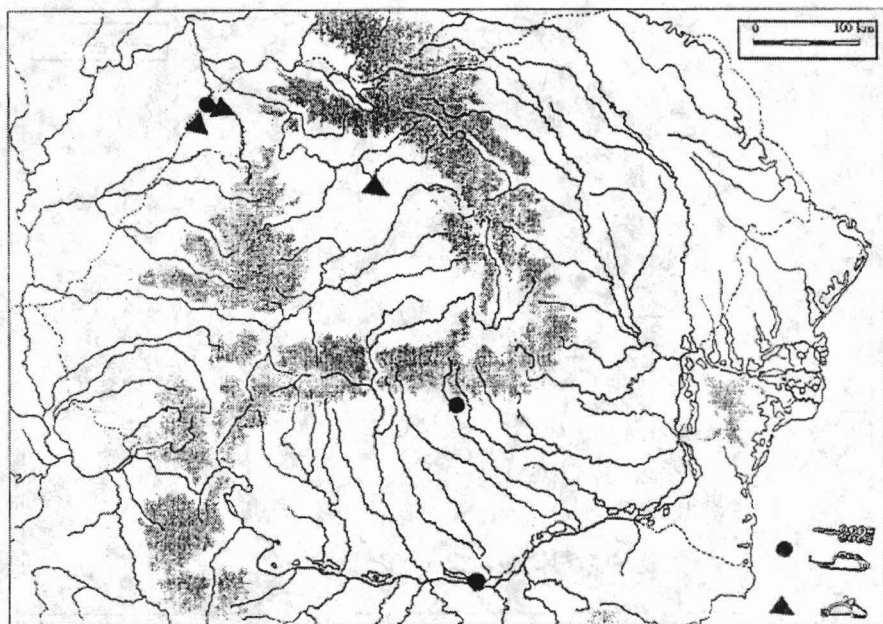
Harta 4. Răspândirea fibulelor de tip I 7.

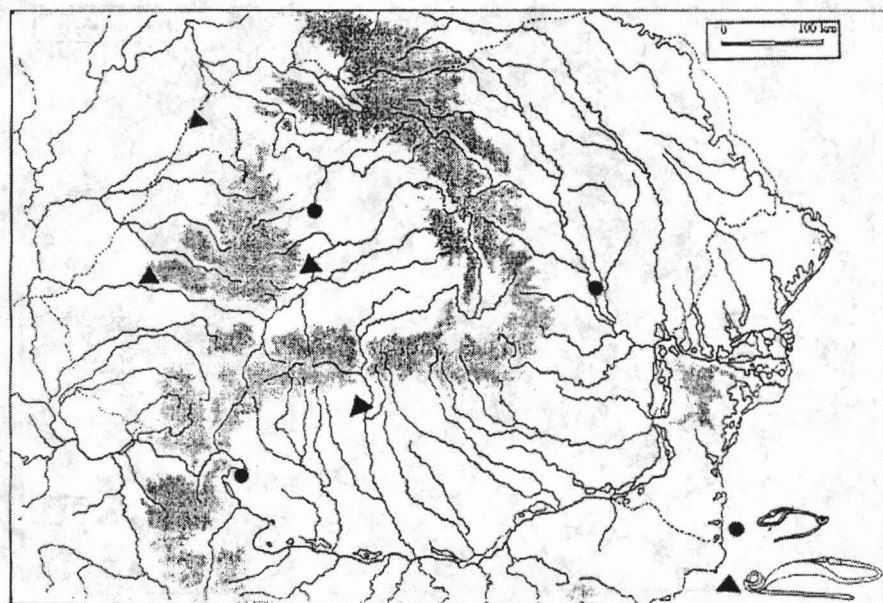
Harta 5. Răspândirea fibulelor de tip I 8.

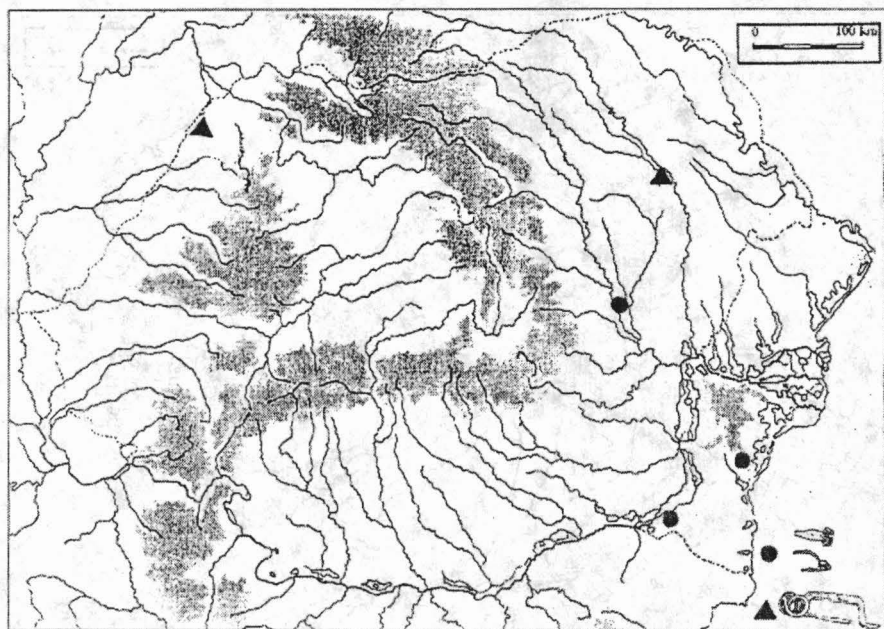
Harta 6. Răspândirea fibulelor de tip I 9 și I 10.

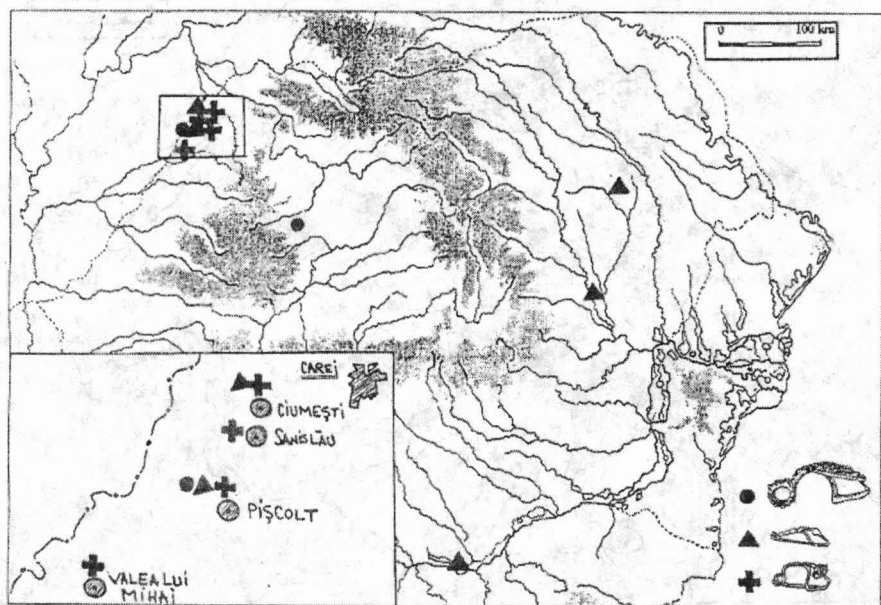
Harta 7. Răspândirea fibulelor de tip I 11 și I 12.

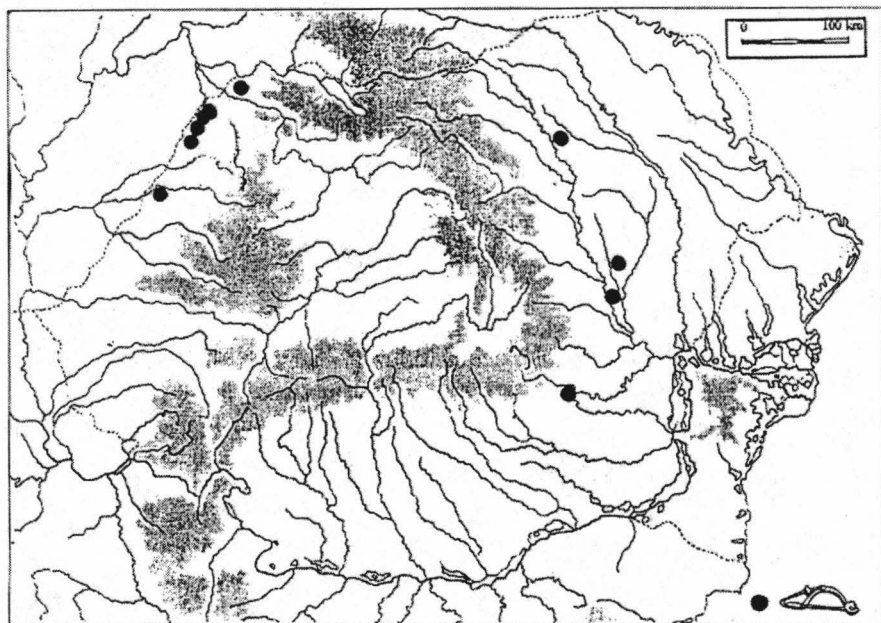
Harta 8. Răspândirea fibulelor de tip I 13 și I 14.

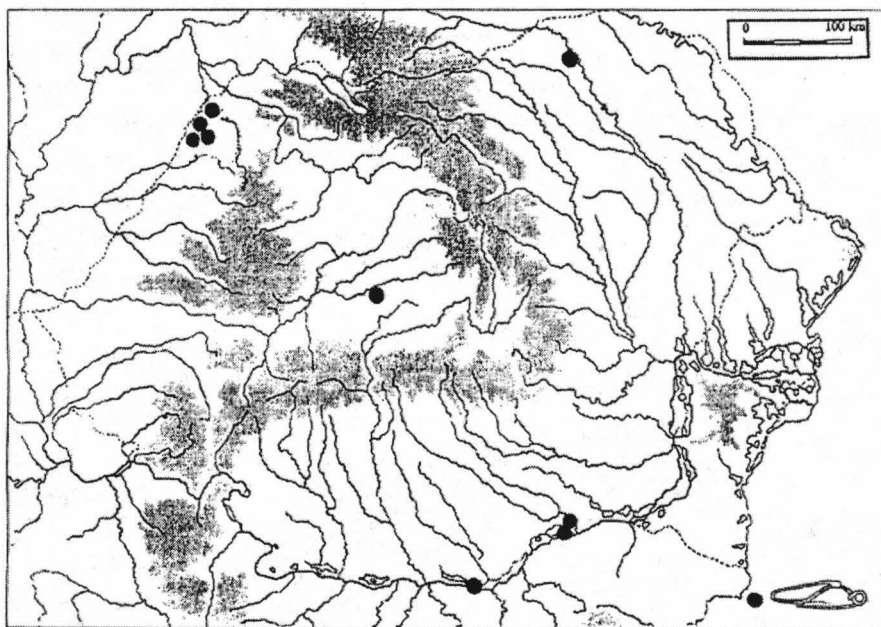
Harta 9. Răspândirea fibulelor de tip I 16 și I 17.

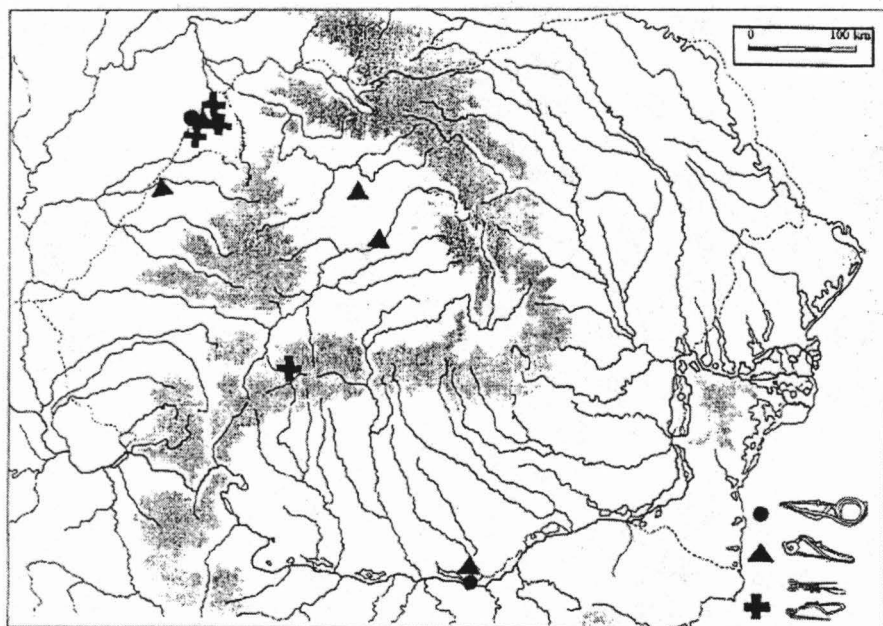
Harta 10. Răspândirea fibulelor de tip II 1, II 2 și II 3.

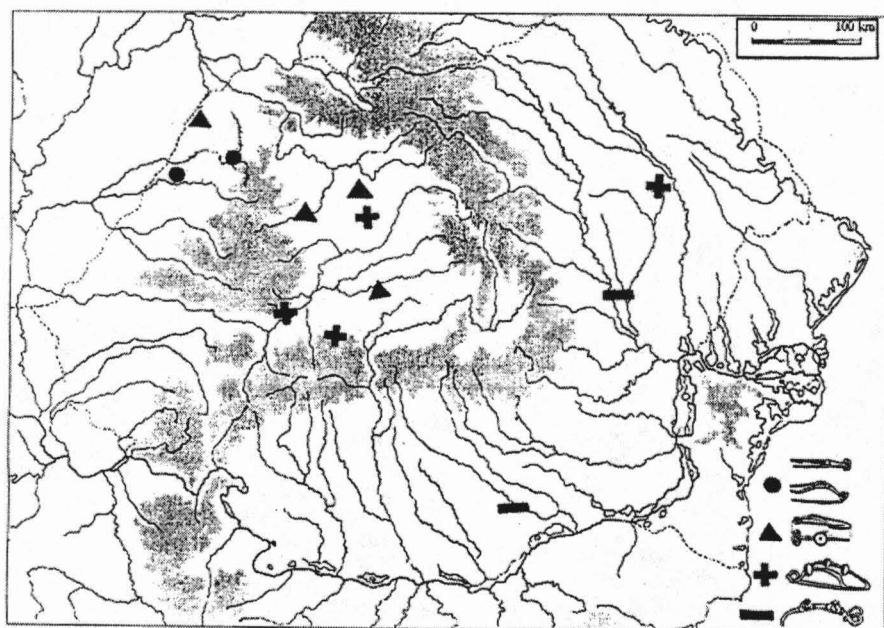
Harta 11. Răspândirea fibulelor de tip II 4.

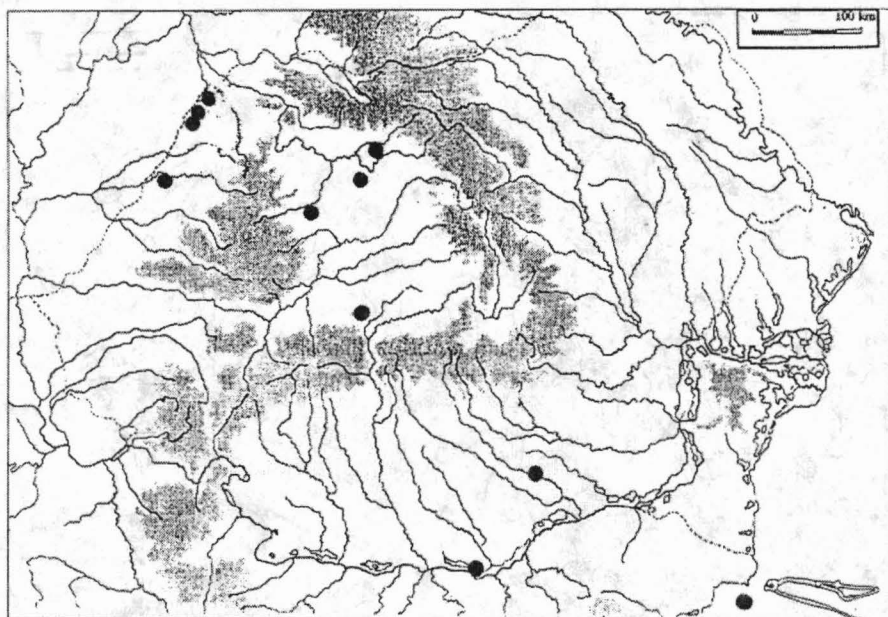
Harta 12. Răspândirea fibulelor de tip II 5.

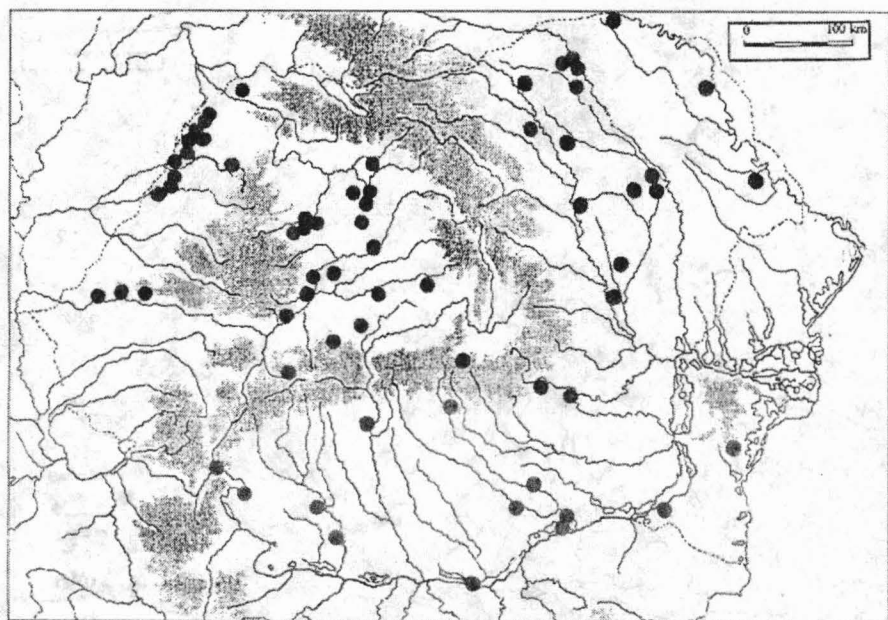
Harta 13. Răspândirea fibulelor de tip II 6, II 7 și II 8 .

Harta 14. Răspândirea fibulelor de tip II 9, II 10, II 12 și II 13.

Harta 15. Răspândirea fibulelor de tip II 11.

Harta 16. Răspândirea generală a fibulelor de schemă Latène timpuriu și Latène mijlociu în România și Republica Moldova.